

KRİZLER VE İSYANLAR: ROMA'NIN ARMENİA POLİTİKASI (MÖ 74-66) CRISES AND REVOLTS: ROMAN POLICY OF ARMENIA (74 BC- 66 BC)

Kamil DOĞANCI

Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History
kamil@uludag.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-6086-4386

Serhat Pir TOSUN

Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Research Assist., Munzur University, Faculty of Letters, Department of History
serhatpirtosun@munzur.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4025-1667

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
5/1, Mart – March 2023 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **14.01.2023**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **28.02.2023**
Yayın Tarihi – Publication Date : **29.03.2023**
Sayfalar-Pages : **225 – 251**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1234227>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: DOĞANCI, K. – TOSUN, S. P., “Krizler ve İsyanlar: Roma'nın Armenia Politikası (MÖ 74-66)”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/1, Mart 2023, ss. 225 – 251.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History
5/1, Mart – March 2023
225 – 251

Araştırma Makalesi / Research Article
Katkı Düzeyi: 1. Yazar: %50 – 2. Yazar: %50
Contribution Level: Author 1: %50 – Author 2: %50

KRİZLER VE İSYANLAR: ROMA'NIN ARMENİA POLİTİKASI (MÖ 74-66)*

CRISES AND REVOLTS: ROMAN POLICY OF ARMENIA (74 BC- 66 BC)

Doç. Dr. Kamil DOĞANCI – Arş. Gör. Serhat Pir TOSUN**

Öz

Pergamon Krallığı'nın vasiyet yoluyla Roma'ya bırakılması ve Roma'nın da MÖ 129 yılında Pergamon Krallığı'na ait topraklarda *Provincia Asia*'yı kurması Anadolu'yu büyük bir krize sürüklemiştir. Bu süreçte, Roma'nın Anadolu'daki varlığından rahatsızlık duyan, Pergamon Hanedanı'ndan olduğunu iddia eden Aristonikos ve Pontos Kralı VI. Mithridates Roma'ya karşı direnmişlerdir. Aristonikos İsyanı, kısa süre içinde bastırılrsa da VI. Mithridates'in yarattığı kriz ortamı Roma-Pontos Savaşı'nın Armenia'ya kadar sıçramasına neden olmuştur. VI. Mithridates ve müttefikleri Parth İmparatoru II. Mithridates ve Armenia kralı olan damadı II. Tigranes, Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes'i defalarca tahttan indirerek Roma'nın tepkisini çekmiş ve nihayetinde Roma ve VI. Mithridates karşı karşıya gelmiştir. Roma, Parth İmparatorluğu'nun da bu güç dengesinde rolü olduğunu öğrenince MÖ 96/95 yılında Sulla önderliğinde

Abstract

The fact that the Kingdom of Pergamon was left to Rome by bequest and Rome's establishment of *Provincia Asia* in the lands belonging to the Kingdom of Pergamon in 129 BC dragged Anatolia into a great crisis. In this process, Aristonikos from the Pergamon Dynasty and Pontus King Mithridates VI, who were disturbed by the presence of Rome in Anatolia resisted against Rome. Although the Aristonikos Revolt was suppressed in a short time, the crisis environment created by Mithridates VI caused the Roman-Pontic War to spread to Armenia. Mithridates VI and his allies, Mithridates II, the Emperor of Parthia, and his son-in-law, Tigranes II, King of Armenia caught the attention of Rome by dethroning Ariobarzanes I, King of Cappadocia, many times, and eventually Rome and Mithridates VI confronted each other because of this. When Rome learned that the Parthian Empire had a role in this balance of powers, it made a non-aggression pact with the Parths under the

* Bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı'nda kabul edilen "Antik Çağ'da Doğu-Batı Mücadelesi Kapsamında Roma-Part İlişkileri" adlı Yüksek Lisans Tezi'nden türetilmiştir.

** Sorumlu Yazar / Corresponding Author.

Parthlarla saldırmazlık antlaşması yapmıştır. Mithridates Savaşları'nda ise Roma, MÖ 72 yılındaki Kyzikos kuşatmasının ardından psikolojik üstünlüğü ele geçirmiş, VI. Mithridates ise Armenia'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Onu takip eden Lucullus komutasındaki Roma ordusu Armenia'ya saldırmış ve MÖ 69 yılında Tigranokerta Savaşı'nda II. Tigranes'i mağlup ederek Armenia topraklarını ele geçirme şansını yakalamıştır. *Senatus*'un onayını almadan Armenia'ya saldırmaması ve *publicani* ile yaşadığı sorunlar nedeniyle Lucullus görevinden alınmış ve yerine Gn. Pompeius Magnus atanmıştır. Pompeius'un bölgeye gelmesiyle birlikte Roma'nın Armenia'daki siyasi düzeni kendi çıkarlarına göre düzenlemeye başladığı görülmektedir. II. Tigranes ve oğlu Genç Tigranes arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanan Pompeius, MÖ 66 yılında Artaxata Antlaşması ile birlikte Armenia ve Sophene krallığını paylaşmıştır. Bu süreçte Roma'nın bölgedeki dengeleri göz önünde tutarak çıkarları doğrultusunda esnek bir politika izlediği görülmektedir.

leadership of Sulla in 96/95 BC. In the Mithridatic Wars, Rome captured the psychological superiority after the Siege of Cyzicus in 72 BC. Mithridates VI had to take refuge in Armenia. The Roman army under the command of Lucullus, who followed him, attacked Armenia and in 69 BC, in the Battle of Tigranocerta, by defeating Tigranes II, he had the chance to seize the lands of Armenia. Due to his unauthorized attack on Armenia and the problems he had with *publican*, Lucullus was dismissed from his post and Gn. Pompey Magnus was appointed in his place. With the arrival of Pompey in the region, it is seen that Rome began to regulate the political order in Armenia according to its own interests. Benefiting from the disagreements between Tigranes II and his son Tigranes the Younger, Pompeius divided the Kingdom of Armenia and Sophene with the Treaty of Artaxata in 66 BC. In this process, it is seen that Rome followed a flexible policy in line with its interests, taking into account the balances in the region.

Anahtar Kelimeler: Krizler, İsyancılar, Roma, Armenia, Sophene.

Keywords: Crisis, Revolts, Rome, Armenia, Sophene.

Extended Abstract

Many crises in Anatolia in the first century BC caused Rome to develop a policy towards Armenia. Aristonicos, the illegitimate son of King of Pergamon, Eumenes II, rebelled against the bequest of the Kingdom of Pergamon to Rome, but when he was unsuccessful, Rome established *Pronvincia Asia* in 129 BC. However, in the years when Rome came to Anatolia, one of the most powerful kingdoms in the region was the Kingdom of Pontus. It is seen that the Pontus Kingdom followed an expansionist policy in Anatolia. Then the policies Mithridates VI implemented on the throne of Cappadocia began during the reign of his father, Mithridates V Euergetes. Mithridates V married his daughter Laodice to King Ariarathes VI of Cappadocia. Against the throne changes within the Cappadocia Kingdom, Nicomedes III, King of Bithynia, violated the treaty he made with Mithridates VI, King of Pontus and attacked Cappadocia.

This situation caused the Pontus-Bithynia conflict in particular for the Cappadocia throne. However, the important issue here is that Rome is also included in this conflict. As a result of the rebellion against the Pontus presence in Cappadocia, both Nicomedes III and Mithridates VI tried to get approval from Rome for the person to be enthroned. On the other hand, Rome wanted the people of Cappadocia to choose the person who will ascend the throne. According to the decision of the people of Cappadocia, the accession of Ariobarzanes I to the throne caused the crisis in the throne of Cappadocia to grow much more. The accession of Ariobarzanes I in 97 BC disturbed Mithridates VI.

King of Pontus Mithridates VI and his ally Parthian Emperor Mithridates II started to act together in this period. Parthian Emperor Mithridates II in order to support Mithridates VI, he took Tigranes, who was held as a prisoner, to the Armenian throne. As a result of these developments in 96/95 BC, Tigranes II occupied Cappadocia. Undertaking the guardianship of Ariobarzanes I, Rome commissioned Lucius Cornelius Sulla, the Praetor of Cilicia, to fight Tigranes II. When Sulla reached the region, he once again enthroned Ariobarzanes I and tried to regulate the political environment in the region. Sulla must have somehow learned about the Pontus-Parth alliance, as he met with the Parth envoys in Melitene (=Malatya) right after he enthroned Ariobarzanes I and made a non-aggression agreement. After the developments in the Cappadocia throne, the Roman intervention in the Bithynia throne and the occupation of some of the Pontus lands increased the tension. Mithridates VI, on the other hand, occupied Cappadocia and made a great massacre in Ephesos against this movement of Rome. Mithridates VI had to withdraw with the Dardanos Treaty. Leaving the Kingdom of Bithynia to Rome in 74 BC. It caused Mithridates VI to act again. But the most important event of this period is the Siege of Cyzicus. As a result of the success of the Roman Proconsul Lucullus, Rome seized the psychological superiority and Mithridates VI had to flee to Tigranes II. On the other hand, Tigranes II and Mithridates VI had an idea of putting aside the disagreements and acting jointly against Rome again. As a matter of fact, Lucullus, despite the absence of Senate approval, he followed Mithridates VI to Armenia and advanced as far as Tigranocerta. In 69 BC, Rome won a decisive victory at Tigranocerta and Mithridates VI had to flee again. The Battle of Tigranocerta has a very important place in the eastern policy of Rome. So much so that with the war won, Rome had the opportunity to advance into the Kingdom of Armenia. Several wars fought here and the discontent of the soldiers prevented the capture of Armenia's lands. A counter-policy was being carried out against Lucullus in Rome because of the problems he had with Publican in Anatolia, as he carried out the Armenia campaign unaware of the Senate. As a result, Lucullus was dismissed and replaced by Gn. Pompeius Magnus was brought. Pompeius Magnus was a very popular name in Rome due to his successes and with unlimited powers, he was commissioned for the war with Mithridates VI King of Pontus. With the arrival of Pompeius in Armenia, the dominance of Rome in Armenia was strengthened.

Giriş

Cumhuriyetin son yüzyılında (MÖ 129-27) Anadolu'daki Roma hâkimiyetinin artmasını sağlayan birtakım faktörlerin gündeme geldiği görülmektedir. Bu faktörlerin başında bölgedeki Hellenistik krallıklar gelir. Roma'nın genel olarak bu krallıklarla iyi ilişkiler kurmayı tercih ettiği söylenebilir. Çoğu zaman Bithynia, Pergamon, Pontos vb. krallıklar çözüme kavuşturamadıkları konularda Roma'nın desteğine ve hakemliğine ihtiyaç duymuşlardır. Roma, bölgede her ne kadar dengeleri belirleyen güç olarak göze çarpsa da bir döneme kadar Anadolu'da sistematik bir politika takip etmediği görülür. Ancak MÖ 129 yılından itibaren Anadolu'daki *status quo'nun* (=güç dengesi) değişmeye başlamasıyla bazı bölgesel krallar, bir süre Roma hâkimiyetine karşı direnmişlerdir. Roma'nın Anadolu'daki varlığına tepki gösterenlerin başında Pergamon Kralı II. Eumenes'in (MÖ 197-159/158) gayrimeşru oğlu Aristonikos ile Pontos Kralı VI. Mithridates (MÖ 120-63) gelmektedir. Roma'ya karşı başlayan direnişin Anadolu'da pek çok krizin patlak vermesine neden olduğu söylenebilir. MÖ 133 yılında Pergamon Kralı III. Attalos (MÖ 139/138-133) vasiyet yoluyla krallığını (MÖ 283-133)¹ ve hazinesini Roma'ya bırakınca Tiberius Gracchus Roma'da bir kararname yayınlamış ve III. Attalos'un vasiyetini onaylamıştır.² Roma'nın Anadolu'da bu şekilde toprak sahibi olmasının Anadolu'yu uzun yıllar sürecek büyük bir kaosa sürüklediğini söylemek mümkündür. Bu sürecin sonunda MÖ 64 yılında Roma, *Provincia Cilicia* ve *Provincia Syria*'yı kurarak neredeyse tüm Anadolu'da hâkimiyet kurmayı başarmıştır. Dolayısıyla Roma'nın yaklaşık 80 yıl içinde Anadolu'nun önemli bir kısmına hâkim olmasına zemin hazırlayan olaylar, sonraki süreçteki Roma-Parth savaşlarını tetiklediği için detaylı bir şekilde incelenmelidir.

Roma'nın Anadolu'daki Yükselişi

Pergamon Kralı II. Eumenes'in gayrimeşru oğlu olan Aristonikos, Roma'nın Anadolu'da toprak edinmesine karşı çıkarak büyük bir isyan başlatmıştır.³ Uzun süren isyanın Roma'nın Anadolu'daki müttefiklerinin de yardımıyla bastırılmasından sonra *proconsul* Manius Aquillius, MÖ 129 yılında Pergamon Krallığı'na ait toprakları eyalet şeklinde organize ederek *Provincia Asia*'nın kurulmasını sağlamıştır.⁴ Aristonikos İsyanı sırasında Bithynia ve Kappadokia'da gerçekleşen taht kavgalarını bölgedeki çıkarlarına tehdit olarak gören *Senatus*, MÖ 129 yılında *consul* Manius Aquillius⁵ önderliğindeki elçilik heyetini IV. Nikomedes (MÖ 94-74) ve I. Ariobarzanes'i tekrar tahta çıkarmak için *Provincia Asia*'ya göndermiştir.⁶ Kısa sürede her iki krala da tahtını iade eden M. Aquillius'un Anadolu'daki faaliyetlerinin ileride büyük bir savaşın

¹ Metinde kullanılan tarihlendirmeler için bkz. Arslan, 2007: 540-542; Gökmen, 2020: 238-241.

² Plut. *Tib.* XIV.1; App. *Mith.* 62; Liv. *per.* 58-9; Eutr. IV.18; Strab. XIII.4.2; Vell. II.4.1; Magie, 1950: 3 vd.; Sherwin-White, 1977a: 68; Kaya, 2005: 14-5; Malay, 1987: 34; Gökmen, 2020: 111.

³ Liv. *per.* 59; Vell. II.4.1; Flor. *Ep.* I.35.4; Iust. XXXVI.4.6; Plut. *Flam.* XXI.6; Malay, 1987: 36 vd.; Magie, 1950: 148; Üreten, 1999: 100 vd.

⁴ Strab. XIV.1.38; Liv. *per.* 59; Tozan, 2011: 166; Demir, 2011: 196; Üreten, 1999: 102; Kaya, 2005: 14; Kaya, 2009: 208; Malay, 1987: 45; Magie, 1950: 159 vd.

⁵ Broughton, 1951: 504; Broughton, 1952: 35-6.

⁶ App. *Mith.* 11; Gökmen, 2019: 178; Taşdöner, 2016: 30; Arslan, 2007: 127.

patlak vermesine neden olduğu söylenebilir.⁷ M. Aquilius'un, IV. Nikomedes'in de desteğiyle Amastris'e (=Amasra) kadar Pontos Krallığı'nı işgal etmesi⁸, VI. Mithridates'e uzun zamandır beklediği fırsatı vermiştir. Öyle ki VI. Mithridates, Parth İmparatoru III. Phraates'e gönderdiği mektupta bu durumu provokasyon olarak değerlendirir.⁹ Öte yandan VI. Mithridates'in Roma'ya karşı takip ettiği politikanın da daha büyük sorunlara neden olduğu söylenebilir. Çıkarları zedelenen ve Roma'nın Anadolu'daki varlığından rahatsız olan VI. Mithridates, kendisi için uygun siyasi ortamı oluşturduktan sonra harekete geçmiştir. Ancak belirtilmesi gereken konu, Roma ile Pontos Krallığı arasında yapılan üç aşamalı savaşın (MÖ 89-63) Roma'nın Pontos topraklarını işgali yüzünden patlak vermesidir.¹⁰ Pontos Krallığı'nın (MÖ 281-63) bir bölümü işgal edilene kadar VI. Mithridates'in Roma'ya karşı herhangi bir saldırıda bulunmaması da savaşın Roma'nın saldırgan politikalarının sonucu olarak ortaya çıktığının göstergesidir. Aslında *Provincia Asia* kurulduktan sonra bile Roma'nın Anadolu üzerine tam bir hâkimiyet kurma düşüncesi yoktu. Kappadokia (MÖ 255-MS 17) ve Bithynia (MÖ 279-74) krallıkları özelinde çıkan krizlerin VI. Mithridates'in stratejileriyle Armenia'ya kadar sıçraması, Roma'nın Anadolu politikasında köklü değişiklikler yapmasına neden oldu. Bu yüzden Roma'nın MÖ 74-66 yılları arasındaki Armenia ve Sophene¹¹ (=Elazığ ve Tunceli bölgesi) politikasının anlaşılabilmesi için Roma-VI. Mithridates ilişkisinin iyi bir şekilde analiz edilmesi gerekir.

Bu bağlamda adı geçen zaman aralığında Anadolu'daki siyasi gelişmelere göz atmak faydalı olacaktır. Pontos Kralı V. Mithridates'in (MÖ yak. 152-120) kızı Laodike'yi Kappadokia Kralı VI. Ariarathes (MÖ yak. 130-116) ile evlendirmesi Pontos Krallığı'nın Kappadokia tahtı üzerindeki politikasını anlamamız açısından önemli ipucu vermektedir.¹² Üstelik Kraliçe Laodike daha sonra Kappadokia'da çıkacak krizin tohumlarını attığı için bu süreç daha da önemli hale gelir. MÖ 120 yılında VI. Mithridates'in¹³ (MÖ 120-63) tahta geçmesiyle birlikte daha önce yapılan siyasi evlilik bu dönem dış politikasının temelini oluşturmuştur. MÖ 107 yılında ise III. Nikomedes (MÖ 128/7-94) ve VI. Mithridates'in Kappadokia ve Paphlagonia topraklarının paylaşımı konusunda bir anlaşma yaptığı görülmektedir.¹⁴ Anlaşmayla III. Nikomedes, Paphlagonia üzerindeki hâkimiyetini arttırırken VI. Mithridates Kappadokia'ya ele geçirme planlarını uygulamaya koyuyordu. Bu sırada VI. Ariarathes'in Kappadokia asilzadelerinden Gordios tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmesi ve ardından suikastçının VI. Mithridates'e sığınması

⁷ Liv. *per.* 74; Olbrycht, 2011: 278.

⁸ Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes, Pontos'un işgaline sıcak bakmasa da IV. Nikomedes Roma'ya olan borcunu ödemek için bu seferi kabul etmek zorunda kalmıştır. Bkz. App. *Mith.* 11-12; Cass. Dio XXXI.99; Gökmen, 2020: 62; Dowler, 2019: 97-99; Pastor, 2019: 109.

⁹ Sall. *Hist.* IV.67.10.

¹⁰ Orosius bu savaştan "Mithridates Savaşı Felaketi" olarak da bahsetmektedir. Bkz. Oros. VI.1.28: "*Bellum Mithridaticum uel, ut uerius dicam, belli Mithridatici clades multas simul inuoluens prouincias tracta et protenta per quadraginta annos fuit.*"

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Tosun, 2021b: 17.

¹² Magie, 1950: 194; McGing, 1986: 37; Sherwin-White, 1984: 105; Gökmen, 2019: 173; Soslu, 2017: 18.

¹³ VI. Mithridates'in tahta çıkış tarihi olarak MÖ 110 yılı işaret edilmektedir. Bkz. Pastor, 2019: 108.

¹⁴ Ergin, 2013: 72; Dowler, 2019: 97.

Pontos kralına beklediği fırsatı vermiştir.¹⁵ Kraliçe Laodike'nin suikastçıyı Kappadokia'dan kovarak tahtı ele geçirmesi bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. Laodike, Kappadokia tahtını ele geçirse de III. Nikomedes, tahtın boş kaldığını düşünerek ordusuyla Kappadokia'ya gelmiş ve kraliçeyle siyasi bir evlilik yapmıştır.¹⁶ III. Nikomedes'in, VI. Mithridates ile yaptığı anlaşmayı bozup Kappadokia'da avantajlı bir duruma gelmesi Bithynia-Pontos ilişkilerinde gerginliğe neden olmuştur.

Gordios'un kendisine sığınması ve Kappadokia'daki son gelişmeler üzerine harekete geçen VI. Mithridates ilk iş olarak yeğeni VII. Ariarathes'i (MÖ yak. 116-101/100) Kappadokia tahtına çıkarmıştır. Ancak VII. Ariarathes tahtta olduğu sürece Kappadokia üzerindeki emellerini gerçekleştiremeyeceğini anlayınca onu öldürüp yerine 8 yaşındaki üvey oğlunu IX. Ariarathes adıyla (MÖ yak. 101/100-97; MÖ yak. 91-86) tahta çıkarmış ve VI. Ariarathes'in katili Gordios'u ona kral naibi olarak atamıştır.¹⁷ Bu durumu kabul etmeyen Kappadokia halkı ve soyluları ayaklanarak VII. Ariarathes'in kardeşi VIII. Ariarathes'i kral ilan etmişlerdir.¹⁸ Taht değişikliğini Kappadokia'daki çıkarlarına tehdit olarak gören VI. Mithridates tekrar harekete geçerek VIII. Ariarathes'i ülkeden kovmuş ve tahta tekrar IX. Ariarathes'i çıkarmıştır.¹⁹

Anadolu'da VI. Mithridates'in bu genişlemeci politikaları devam ederken Roma Kilikia'daki korsan kriziyle meşguldü. Kilikia'daki korsan krizi çözüme kavuşturulduktan sonra,²⁰ Anadolu'da büyüyen krize karşı harekete geçen *Senatus* MÖ 99/98 yılında C. Marius'u, Kappadokia ve Galatia'da incelemelerde bulunmak ve VI. Mithridates ile görüşmek üzere bölgeye göndermiştir.²¹ Roma'nın bu hamlesi VI. Mithridates'in oluşturduğu savaş ortamının Asia ve Kilikia'ya sıçramasını engellemek için yapılmış olmalıdır.

¹⁵ Iust. XXXVII.3.3; XXXVII.4.3; XXXVIII.1.1; Soslu, 2017: 18.

¹⁶ Iust. XXXVIII.1.2-4; Ergin, 2013: 74; Dowler, 2019: 97; Spiedel, 2019: 125; Soslu, 2017: 19; MÖ 102/101 yılına tarihlendirilen yazıtta III. Nikomedes ile Kappadokia Kraliçesi Laodike'nin ortak bir politika yürüttüğünden bahsedilmektedir. Bkz. OGIS 345=FD III, 4:77.

¹⁷ Iust. XXXVIII.1.10; Arslan, 2007: 99-101; McGing, 1986: 75; Sherwin-White, 1984: 106; Sherwin-White, 1977a: 71; Gökmen, 2019: 174; Pastor, 2014: 228.

¹⁸ Iust. XXXVIII.2.1; Arslan, 2007: 101.

¹⁹ Arslan, 2007: 97, 101; vd.

²⁰ II. Triumvir M. Antonius'un dedesi olan Marcus Antonius, MÖ 102 yılında *praetor* rütbesiyle korsanlarla mücadele edebilmek adına *Senatus* tarafından Kilikia Trakheia'ya (=Dağlık Kilikia) görevlendirilmiştir. M. Antonius'un başarılı olmasından dolayı MÖ 100 yılı *consulleri* Marius ve L. Valerius Flaccus, birtakım yasal düzenlemeler yapmışlardır. Bu düzenlemelerin sonucunda da "Korsanlık Yasası" oluşturulmuştur. Bir dönem, bu yasa için *lex de piratis*, *lex de piratis Persequendis*, *lex de Cilicia et Macedonia provinciis* gibi isimler öne sürülse de Knidos'ta elde edilen bilgilere göre mevcut yasanın sadece korsanlarla ilgili olmadığı, aksine MÖ I. yüzyılda Roma'nın doğu politikası üzerine detaylı düzenlemeler içerdiği görülmüştür. Yasa için *lex de provinciis praetoriis* en uygun isimlendirme olarak karşımıza çıkar. Ancak M. Antonius'un *provincia* görevi, eyalet görevi olarak düşünülmemelidir. Buradaki *provincia* terimi *praetor* olarak görevlendirilen yöneticinin yetki sorumluluğunun sınırını belirtmektedir. Bkz. Sayar, 2019: 335; Tozan, 2013: 12-17; Tozan, 2014:148; Tozan, 2016:108; Giovannini, 2008: 93; Gökmen, 2020:57; Öztürk, 2009:304; Santangelo, 2007:23; Knidos ve Delphoi'da bulunan yazıtlar için bkz. IK Knidos 31, Kn; FD III, 4: 37; Hassall – Crawford, vd., 1974: 195-220.

²¹ Pastor, 2008: 55; Arslan, 2007: 99; Marius'un dini amaçla Anadolu'ya geldiği de belirtilmektedir. Bkz. Broughton, 1952: 8; Gökmen, 2019: 175; Pastor, 2014: 228.

Nitekim Marius bu görüşmede VI. Mithridates'in politik olarak karşısında durduğunu göstermiştir.²²

Roma'nın Kappadokia'daki taht mücadelesine müdahil olması MÖ 97 yılında buradaki Pontos varlığına karşı çıkan isyanla ilişkilidir.²³ Kappadokia Kralı VIII. Ariarathes'in (MÖ *yak.* 97-96) ölümü üzerine ilk olarak III. Nikomedes'in devreye girdiği görülür. III. Nikomedes, VIII. Ariarathes'in oğlu olduğunu iddia ettiği bir kişiyi Roma'ya göndererek taht üzerinde hak iddia edince VI. Mithridates de IX. Ariarathes'in kral naibi olan Gordios'u Roma'ya göndererek aynı şekilde tahtı istemiştir.²⁴ Bu karmaşık durum karşısında Roma'nın hakem rolünü üstlendiği görülmektedir. *Senatus*'un aldığı “*kral seçiminin Kappadokia halkının iradesine bırakılması*” kararıyla daha önce Pontos ve Bithynia krallıkları arasında anlaşma yoluyla paylaşılan Kappadokia ve Paphlagonia özgürlüğe kavuşturulmuş oluyordu.²⁵

Pontos etkisinden kurtulan Kappadokia halkı MÖ 96 yılında kendilerine kral olarak I. Ariobarzanes'i (MÖ *yak.* 96/95-63) seçmiştir.²⁶ Roma'nın bu seçimde belirleyici rol oynamasının Anadolu'daki krizin büyümesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum Kappadokia tahtında yaklaşık 30 yıl boyunca yaşanacak krizin en önemli nedenlerinden biridir. Kappadokia'daki bitmek bilmeyen taht değişikliklerine karşı Roma her defasında daha güçlü karşılık vermeye çalışmıştır. Roma'nın desteğiyle aralıklarla MÖ 62 yılına kadar tahtta kalan I. Ariobarzanes için Memnon, βασιλεύς (=kral) yerine ἐπίρχοντα (=yönetici) unvanını kullanmaktadır.²⁷ Bu durum *philoromaios* (=Roma dostu) lakabıyla anılan I. Ariobarzanes'in Kappadokia tahtındaki pozisyonu ve izlediği Roma yanlısı politika hakkında ipucu vermektedir.

Öte yandan Anadolu'daki her hareketinde karşısında Roma'yı bulan VI. Mithridates'in, Kappadokia da dahil olmak üzere bu denli saldırgan davranmasının en büyük nedenlerinden biri müttefiklerinden aldığı güçtür. Delphoi'de bulunan *heroonda* VI. Mithridates'in sarayında bulunan Parth elçisi tasvir edilmiştir. Bu tasvir bize açık şekilde, MÖ 102/101 tarihindeki Parth İmparatoru II. Mithridates ile VI. Mithridates arasındaki ittifakı göstermektedir.²⁸ II. Mithridates, MÖ 120 yılında Armenia topraklarına yaptığı sefer sonucunda esir aldığı Armenia Kralı I. Tigranes'in oğlu Tigranes'i, VI. Mithridates'e destek olması için MÖ 96/95 yılında Armenia tahtına

²² Plut. *Mar.* XXXI.1-3; Gökmen, 2019: 175; Arslan, 2007: 100.

²³ Hind, 2006: 142.

²⁴ Iust. XXXVIII.2.2-5; Arslan, 2007: 101; Gökmen, 2019: 175-176; McGing, 1986: 76-77.

²⁵ Strab. XII.2.11; Iust. XXXVIII.2.7; Arslan 2007: 101-2; Gökmen, 2020: 59.

²⁶ Iust. XXXVIII. 2.6-8; Strab. XII.2.11; Taşdöner, 2016: 29-30; Arslan, 2007: 103.

²⁷ Memn. LVI; Pastor, 2020: 72.

²⁸ ID 1581; “ΔΟΡ...ράτην τῶν πρώτων φίλων βασιλέως βασιλέων μεγάλου Ἀρσάκου, ὁ ἱερεὺς Ἡλιάναξ Ἀσκληπιοδώρου Ἀθηναῖος ὁ διὰ βίου ἱερεὺς Ποσειδῶνος Αἰσίου, γενόμενος [δὲ] καὶ Θεῶν Μεγάλων Σαμοθράκων Διοσκούρων Καβείρων, Θεοῖς.”; ID 1582;] [Ἡλιάναξ Ἀσκληπιοδώρου Ἀθηναῖος] [ὁ] δι[ὰ] βίου] ἱερεὺς [Ποσειδῶνος Αἰσίου] γενόμενος δὲ καὶ Θεῶν Μεγάλων] Σαμοθράκων Διοσκούρων Καβείρων] Μιθραδάτην Εὐ[...τὸν σύντροφον?]βασιλέως Ἀρσάκου...] καὶ ἐπὶ τῶν Γ...”; Yapı, Pontos kralının uluslararası bağlantılarla kanıtlanan gücünü vurgulamak için yapılan bir propaganda anıttır. Parth elçilerinin VI. Mithridates'in sarayında bulunması ve Delos'taki *heroonda* onlara gösterilen saygı, Parth imparatoru ve Pontos kralı arasındaki ittifakı gösterir. Ayrıca duruma bir de Parthlar açısından bakarsak, *heroon* Parthların Anadolu'ya olan ilgisini de göstermektedir. Bkz. Olbrycht, 2009: 168.

çıkarmıştır.²⁹ Parth desteği ile tahta çıkan II. Tigranes'in Armenia kralı olduktan sonra VI. Mithridates'in çıkarlarına uygun bir politika izlediği görülmektedir.

II. Tigranes, Sophene bölgesinde bulunan Tsopk/Dsopk'u/Tomisa (=Baskil?) kalesini ele geçirince Armenia Krallığı, Kappadokia'daki Roma sınırına yaklaşmıştır.³⁰ Tomisa kalesi Euphrates Nehri'ni geçiş için uygun bir noktada olmasından dolayı II. Tigranes tarafından tercih edilmiş olmalıdır. Bu kale üzerinden Kappadokia'ya geçen II. Tigranes'in zorlanmadan Kappadokia'yı işgal etmesi *Senatus* tarafından *casus belli* (=savaş sebebi) sayılmıştır.³¹ *Senatus*, Roma'ya sığınan Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes'i, *philorhomaïos* olarak ilan ettikten sonra Kilikia *praetoru* L. Cornelius Sulla, Kappadokia'daki Armenia ordusunu mağlup ederek MÖ 94 yılında I. Ariobarzanes'i tekrar tahta çıkarmıştır.³²

Bu dönemde Roma'nın ilk defa Parth İmparatorluğu ile temasta bulunduğunu görmekteyiz. Sulla, MÖ 96/95 yılında I. Ariobarzanes'i de yanına alarak Orobazos başkanlığındaki Parth elçilik heyetiyle görüşmek için Sophene sınırındaki Melitene'ye gitmiştir. Parthlarla yapılan görüşmeler sonucunda iki devlet arasındaki sınırın Euphrates Nehri olması noktasında anlaşmaya varılmıştır.³³ Bölgede yaşanan krizi Roma'nın çıkarlarına uygun olarak çözüme kavuşturan Sulla, muhtemelen Kappadokia'da yaşanan gelişmelerde Parth İmparatorluğu'nun da payı olduğunu öğrendiği için VI. Mithridates ya da II. Tigranes yerine II. Mithridates ile barış antlaşması yapmayı tercih etmiştir.³⁴

Kappadokia'da yaşanan gelişmelere ek olarak MÖ 94 yılında Bithynia Kralı III. Nikomedes'in ölümünün bu kez de Bithynia topraklarında bir krizin gündeme gelmesine neden olduğu söylenebilir.³⁵ Roma'nın desteğiyle IV. Nikomedes'in tahta çıkması sonrasında Bithynia'da taht kavgalarının

²⁹ Hatta II. Mithridates, II. Tigranes'in kızı Automa Aryazate ile evlenmiştir. Bkz. Tosun, 2021a: 11-12; Debevoise, 1938: 47-48; Olbrycht, 2011: 276; Olbrycht, 2009: 168; Genç, 2016: 248; Brosius, 2006: 91; Payaslian, 2007: 19.

³⁰ Payaslian, 2007: 19.

³¹ McGing, 1986: 78; Olbrycht, 2009: 169; Arslan, 2007: 103.

³² Liv. *per.* 70; Fest. *Brev.* XI; Plut. *Sull.* V.3; Sherwin-White, 1977b: 173; Arslan, 2007: 105; Taşdöner Özcan, 2015: 104; Dimitriev, 2006: 290; Pastor, 2020: 61; Demir, 2021a: 150.

³³ Liv. *per.* 70; Plut. *Sull.* 5; Debevoise, 1938: 46; Kaya, 2005: 8.

³⁴ Flor. *Ep.* I. 56.4; Plut. *Sull.* V.4; Görüşmenin yapıldığı tarih hakkında net bir bilgi vermek oldukça zordur. Roma-Parth ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda genellikle MÖ 97/96 ve MÖ 93/92 tarihleri ileri sürülmektedir. Buradaki temel problem görüşmenin yapıldığı tarihten ziyade L. Cornelius Sulla'nın *praetor* olarak Kilikia'ya atandığı tarihtir. Magistratus listelerinde Sulla'nın MÖ 93 yılında Kilikia'ya *praetor* olarak atandığı belirtilmektedir. Fakat Kappadokia'daki isyanın MÖ 97 yılına, II. Tigranes'in tahta çıkışını da MÖ 96/95 yılına tarihlendirirsek ileri sürülen MÖ 97 yılı geçerliliğini yitirmektedir. Dolayısıyla L. Cornelius Sulla'nın, Parth elçisi ile yaptığı görüşme bu hadiseler göz önüne alınıp tarihlendirilmelidir. Sulla'nın MÖ 96/95 yılında Parth desteği ile tahta çıkan II. Tigranes'i mağlup ettikten sonra böyle bir görüşme planlaması oldukça muhtemeldir. Bu yüzden Melitene'de yapılan görüşmeler için en uygun tarih MÖ 96/95 yılıdır. Bkz. Frendo, 2003: 72; Ellerbrock, 2021: 35; Dabrowa, 2012: 171; Schneider, 2007: 54; Keaveney, 1981: 195-196; Keaveney, 2005: 32; Sheldon, 2010: 14; Santangelo, 2007: 26-28; Sampson, 2008: 23; Brosius, 2006: 91; Gökmen, 2019: 176; Tozan, 2013: 14. MÖ 93/92 yılı tarihlendirmesi için bkz. Debevoise, 1938: 46; Frye, 1983: 214; Tiryaki, 2016: 223-224; Sherwin-White, 2006: 262.

³⁵ Iust. XXXVIII.3.4; App. *Mith.* 7; Arslan, 2007: 106.

yaşandığı görülür.³⁶ Bu durumu kabul etmeyen III. Nikomedes'in gayrimeşru oğlu Sokrates tahtı ele geçirmek için VI. Mithridates'e başvurmuştur. Fırsatı iyi değerlendiren Pontos kralı ilk olarak Bithynia sarayına Aleksandros adında bir suikastçı göndermiş ancak planı başarısız olunca askeri müdahaleyle Sokrates'in tahtı ele geçirmesine yardımcı olmuştur.³⁷

Sulla'nın Kappadokia'daki müdahalesinin ardından bir süre Bithynia'daki taht kavgasıyla ilgilenen VI. Mithridates, MÖ 91 yılında tekrar Kappadokia politikası üzerine yoğunlaşmıştır. Parth ordusuna bağlı Mithraas ve Bagoas adındaki iki komutan II. Tigranes önderliğinde Kappadokia'yı işgal ederek I. Ariobarzanes yerine tekrar IX. Ariarathes'i tahta çıkarmışlardır.³⁸ II. Mithridates ise Kilikia ve Kommagene'ye saldırmıştır.³⁹ MÖ 92/91 yılında muhtemelen eş zamanlı yapılan bu saldırılar Pontos-Parth ittifakını doğrular niteliktedir.

VI. Mithridates'in müdahaleleriyle tahtlarından uzaklaştırılan iki kral (Bithynia ve Kappadokia kralları) Roma'ya sığınarak *Senatus*'tan yardım istemişlerdir.⁴⁰ Pontos kralının daha fazla güçlenmesini ve bölgedeki güç dengesinin Roma çıkarlarının aleyhine bozulmasını istemeyen *Senatus*, Manius Aquilius başkanlığındaki bir heyeti adı geçen kralları tahtlarına yeniden çıkarma göreviyle Anadolu'ya göndermiştir.⁴¹ Asia Eyaleti valisi Gaius Cassius da ordusuyla Aquilius'a katılınca VI. Mithridates savaş yapmadan hem Kappadokia'dan hem de Bithynia'dan çekilmek zorunda kalmıştır.⁴² Böylece IV. Nikomedes ve I. Ariobarzanes tekrar tahtlarına kavuşmuşlardır. Ancak kısa süre sonra Aquilius'un kışkırtmasıyla IV. Nikomedes'in Pontos topraklarını yağmalaması VI. Mithridates'e savaşa başlamak için yeterli gerekçeyi sağlamıştır.

Roma'nın bu müdahaleci ve saldırgan politikasıyla yavaş yavaş Anadolu'yu ele geçirdiğinin farkında olan ve sıranın kendisine de geleceğini düşünen VI. Mithridates Roma'ya karşı harekete geçmeye karar vermiştir. Anadolu'daki en güçlü kral olmak isteyen VI. Mithridates, MÖ 89 yılında oğlu Ariarathes önderliğindeki orduyla Kappadokia'yı işgal etmiş ve I. Ariobarzanes bir kez daha tahtını kaybetmiştir.⁴³ Savaşın başlamasıyla birlikte neredeyse tüm Anadolu coğrafyasının kaosa sürüklendiği görülmektedir. Sadece Kappadokia ve Bithynia'daki değil, tüm Anadolu'daki Roma hâkimiyetine karşı ayaklanan VI. Mithridates, bölgedeki kentlere gizli emirler göndererek eş zamanlı saldırılar düzenlenmesini istemiş ve Ephesos'ta 80.000 ile 150.000

³⁶ App. *Mith.* 7; Iust. XXXVIII.3.4; Hind, 2006: 142-143; Pastor, 2008: 57; Arslan, 2007: 106.

³⁷ Memn. XXX.3; Eutr. V.5.1; App. *Mith.* 10; 13; 57; Magie, 1950: 207; Arslan, 2007: 107; Gökmen, 2019: 177; Dowler, 2019: 97.

³⁸ App. *Mith.* 10;15; Liv. *per.* 76; Mem. XXX.1; Gökmen, 2019: 177; Olbrycht, 2011: 278; Arslan 2007: 107; Sherwin-White, 1984: 112.

³⁹ Olbrycht, 2011: 278; Hatta II. Mithridates'in bu girişimiyle birlikte Kommagene, Parth vassalı haline gelmiştir. Bkz. Taşdöner Özcan, 2015: 101-102.

⁴⁰ Iust. XXXVIII.3.3.4; Arslan, 2007: 108.

⁴¹ App. *Mith.* 11; Liv. *per.* 74; Iust. XXXVIII.3.1-4; Arslan, 2007: 108.

⁴² Cass. Dio XXXI.99.2; Arslan, 2007: 108.

⁴³ Liv. *per.* 76; Cass. Dio XXXI.99.2; App. *Mith.* 15; 57-8; Oros. VI.2.1; Eutr. V.5; Plut. *Sull.* XI.2. Orosius, hem Mithridates Savaşı'nın hem de İç Savaşın başlangıç tarihi olarak MÖ 91 yılını verse de Mithridates Savaşı'nın MÖ 89 yılında başladığı kesindir. Bkz. Oros. V.19.1.

arasında Roma vatandaşı katledilmiştir.⁴⁴ Bunun üzerine *Senatus*, MÖ 88 yılında L. Cornelius Sulla'yı, VI. Mithridates'e karşı yapılacak savaş için görevlendirmiştir.⁴⁵ MÖ 102 yılından beri VI. Mithridates'e destek olan Parth İmparatoru II. Mithridates'in MÖ 91 yılında ölümü üzerine Pontos-Parth ittifakı da sona ermiş ve bölgedeki güç dengeleri değişmiştir.⁴⁶ Öyle ki MÖ 87 yılında Roma'dan ayrılan Sulla'nın MÖ 87/86 yılında elde ettiği başarıların ardından Roma psikolojik üstünlüğü ele geçirmiştir.⁴⁷ Hatta Ephesos MÖ 86 yılından sonra bir kararname yayınlayarak diğer kentleri de VI. Mithridates'e karşı savaşa çağırmıştır.⁴⁸

Hellas'ta yapılan savaşları da kaybetmesi üzerine barış isteyen Pontos kralı, MÖ 85 yılında sözlü yapılan Dardanos Antlaşmasıyla oldukça ağır şartları kabul etmek zorunda kalmıştır.⁴⁹ Antlaşmaya göre, VI. Mithridates savaşta kazandığı tüm topraklardan çekilmeyi, Bithynia'yı IV. Nikomedes'e, Kappadokia'yı I. Arobarzanes'e vermeyi ve Galatia üzerindeki iddialarından vazgeçmeyi kabul ediyordu.⁵⁰ Dardanos Antlaşması'nın ardından VI. Mithridates işgal ettiği topraklardan çekilmek zorunda kalsa da Anadolu'daki kriz ortamı hala devam ediyordu. MÖ 78 yılında Sulla'nın ölümünün ardından tekrar harekete geçen VI. Mithridates, Roma'ya elçi gönderse de *Senatus* elçileri kabul etmemiştir.⁵¹ Muhtemelen Sulla'nın ölümünün ardından Roma'da yaşanan kargaşadan yararlanmak isteyen VI. Mithridates, II. Tigranes vasıtasıyla I. Ariobarzanes'i tekrar tahttan indirmiştir.⁵² Armenia Kralı II. Tigranes ise Parth İmparatoru II. Mithridates'in ölümü üzerine geniş bir yayılma alanı bulmuştur. II. Mithridates'in ölümünün ardından siyasi olarak Parth etkisinden çıkan II. Tigranes, MÖ 84/83 yılından itibaren Parthlara daha önce verdiği 70 vadiyi, Gordyene, Osrhoene, Nisibis

⁴⁴ Oros. VI.2.2; App. *Mith.* 22-3; Memn. XXXI.4; Cic. *Flac.* 25.60; Cic. *Man.* III.7; Liv. *per.* 78; Plut. *Sull.* XXIV.4; Eutr. V.5; Cass. Dio XXXI.101.1; Magie, 1950: 216; Arslan, 2007: 163 vd.; Atlan, 2014: 148. Bu başarılarının ardından Hellen kentleri VI. Mithridates'e "Yeni Dionysos, baba ve Küçük Asya'nın koruyucusu" unvanlarını vermiştir. Ayrıca VI. Mithridates'in *cosmocrator* (=evrenin hakimi) olmak istediği de belirtilmektedir. Bkz. Pastor, 2019: 111; Arslan, 2007: 145; VI. Mithridates, katliamın ardından Pergamon şehrini Pontos Krallığı'nın yeni başkenti ilan etmiştir. Ayr. Bkz. Gökmen, 2019: 179.

⁴⁵ App. *Mith.* 22; Vell. II.18.3; Plut. *Sull.* VII.1; Diod. Sic. XXXVII.29.2; Eutr. V.4.1-2; Oros. V.19.3; Arslan, 2007: 172; Broughton, 1952: 40.

⁴⁶ M. J. Olbrycht, II. Mithridates'in ölüm tarihini MÖ 88 olarak verir. Bkz. Olbrycht, 2009: 177.

⁴⁷ *Senatus*, MÖ 88 yılında *consul* seçilen L. Cornelius Sulla'yı Asia *proconsulu* olarak tayin ederek VI. Mithridates ile yapılacak savaşın komutasını ona vermiştir. Fakat aynı tarihte Gaius Marius'un da bu göreve talip olduğu bilinmektedir. Nitekim Gaius Marius, *tribunus plebis* Sulpicius ile ortak hareket etmiş ve sivil darbe sonucunda görev Marius'a verilmiştir. Bunu öğrenen Sulla, VI. Mithridates ile yapacağı savaş için hazırladığı yaklaşık 35.000 kişilik ordusuyla Roma'yı işgal edip muhalifleri cezalandırmıştır. Roma'daki hadiselerden dolayı MÖ 88 yılında atandığı göreve MÖ 87 yılında gidebilmiştir. Bkz. Plut. *Sull.* VII-X; *Mar.* XXXIV.1; XXXV.4; Cic. *Phil.* VIII.7; Diod. XXXVII.29; Liv. *per.* 77; Kaya, 2017: 813-815.

⁴⁸ SIG² 742; Sherk, 1984: 73.

⁴⁹ Ergin, 2013: 75; Mem. XXXV. 2; Liv. *per.* 83; Plut. *Sull.* XXII. 5; XXIV. 3; App. *Mith.* 55-58; Arslan, 2007: 240-245.

⁵⁰ App. *Mith.* 55; Plut. *Sull.* XXII.5; Arslan 2007: 244; Özsait 1982, 309; Kaya, 2009: 214.

⁵¹ Memn. XXXVII.1; Plut. *Sull.* XXXVI; App. *Mith.* 67; Liv. *per.* 90; Gökmen, 2019: 182.

⁵² Bu dönemde Roma'nın karşılık verememesinin nedenleri için bkz. Gökmen, 2019: 182.

(=Nusaybin) ve Media Atropatene'yi (=Azerbaycan) ele geçirmiş, hatta kendisine bağlı Syria eyaletini kurmuştur.⁵³

II. Mithridates'in ölümünün ardından bölgedeki dengelerin değiştiği görülmektedir. Parth etkisinden kurtulan Armenia Kralı II. Tigranes, topraklarını genişleterek krallığını güçlendirmiştir. II. Tigranes'in yayılcı politikası, Armenia Krallığı'nın bölgedeki dengeleri kendi lehine çevirmek istediğinin bir göstergesidir. Nitekim, bu gelişmelerin ardından Armenia, Roma'nın doğudaki rakiplerinden biri haline gelmiştir.

Lucullus ve Tigranokerta Savaşı

Armenia ve Sophene bölgelerinin Roma hâkimiyetine girmesine neden olan krizin de yine bir vasiyet sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. IV. Nikomedes MÖ 75/74 yılında ölünce Pergamon Kralı III. Attalos gibi krallığını vasiyet yoluyla Roma'ya bırakmıştır.⁵⁴ Vasiyeti kabul eden *Senatus*, Bithynia topraklarının eyalet olarak organize edilmesi için M. Iunius Iuncus'u görevlendirmiş ve bir müddet sonra M. Aurelius Cotta, Bithynia'nın ilk *proconsulu* olarak atanmıştır.⁵⁵ Bithynia'nın eyalet olarak organize edilmesiyle birlikte Roma, Pontos ile sınır komşusu olmuştur. Üstelik Pergamon gibi Bithynia'nın da Roma hakimiyetine girmesi VI. Mithridates'i tekrar savaşa sürüklemiştir. Roma da buna karşılık Sulla'nın eski komutanlarından L. Licinius Lucullus'u Asia ve Kilikia *pronconsulu* olarak atayarak VI. Mithridates ile yapılacak savaş için görevlendirilmiştir.⁵⁶

Bithynia topraklarının Roma eyaleti haline getirilmesini kabul etmeyen VI. Mithridates, saldırıya geçerek Bithynia'yı işgal etmiştir.⁵⁷ Savaşın kırılma noktasının MÖ 72 yılındaki Kyzikos kuşatması olduğunu söylemek mümkündür. Lucullus ve ordusu büyük bir başarı göstererek Kyzikos kentini VI. Mithridates'e karşı savunmayı başarmış ve Pontos ordusunu mağlup etmiştir.⁵⁸ Tıpkı MÖ 87/86 yılında olduğu gibi MÖ 72 yılındaki Kyzikos zaferinden sonra Roma psikolojik üstünlüğü ele geçirerek saldırıya geçmiştir.⁵⁹ Pontos'un Lucullus tarafından işgal edilmesi üzerine VI. Mithridates Pontos-Armenia sınırında bulunan Halys Nehri'ni (=Kızılırmak) geçerek Armenia'daki damadı II. Tigranes'e sığınmıştır.⁶⁰ Bu durum savaşın Armenia'ya sıçramasına

⁵³ Strab. XI.14.15; Olbrycht, 2009: 177; Olbrycht, 2011: 278; Sherwin-White, 1984: 174; Sherwin-White, 2006: 263; Sampson, 2021: 129; Kaya, 2004: 75; Mitchell, 2019: 137.

⁵⁴ Vell. II.4.1; App. *Mith.* 7; Liv. *per.* 58-9; 93; Eutr. IV.18; VI.6; Kaya, 2005: 14-15; McGing, 1995: 283; Doğanç, 2007: 69; Doğanç, 2017: 70; Arslan, 2007: 305-306; Baz, 2014: 52.

⁵⁵ App. *Mith.* 7; Memn. XXXVII.1; Plut. *Luc.* V.1; VI.5; Liv. *per.* 93; Vell. II.42.3; Eutr. VI.6; Doğanç, 2017: 70; Doğanç, 2019: 213; Magie, 1950: 323; Arslan, 2007: 305-6; Kaya, 2005: 14-15.

⁵⁶ Cic. *Mur.* XV.33; Memn. XXXVII.1; Evans, 2011: 73; Yıldırım, 2013: 262; MÖ 86 yılından beri Anadolu'da Fimbria'ya ve Servilius Vatia'ya ait iki *legio* bulunuyordu. Lucullus da yanında bir *legio* getirmişti. Böylece Lucullus'un 30.000 piyade ve 2.500 süvariden oluşan bir ordusu vardı. Bkz. Arslan, 2007: 307-309.

⁵⁷ Plut. *Luc.* VII. 5-6; Savaşın başlama tarihi ile ilgili yapılan tartışmalar için bkz. McGing, 1984: 12-18.

⁵⁸ Liv. *per.* 95; Cic. *Man.* VIII.20; *Mur.* XV.33; Vell. II.33; Sampson, 2021: 74; Sayar, 2020: 749.

⁵⁹ Memn. XLIII.1; Arslan, 2007: 345.

⁶⁰ II. Tigranes, muhtemelen hem kıskançlıktan hem de korktuğu için 20 ay boyunca kayınpederiyle görüşmemiştir. Ayrıca Lucullus'un Pontos'u işgali sırasında 60.000 kişinin öldürüldüğü de belirtilmektedir. Bkz. Strab. XII.3.1; Liv. *per.* 97; Memn. XLIV; XLVI. 1; Plut. *De fort. Rom.* 11; Cic. *Man.* VIII. 21; IX. 23; Plut. *Luc.* XIX. 1; XXII.1 Fest. *Brev.* XV; McGing,

neden olmuştur. VI. Mithridates'i yenilgiye uğratarak büyük bir zafer kazanmak isteyen Lucullus, kralın iadesini görüşmek için Appius Clodius Pulcher'i *legatus* unvanıyla II. Tigranes'e göndermiştir.⁶¹ Görüşmelerde yaşanan hitap krizinden⁶² dolayı görüşme sonuçsuz kalmıştır.⁶³ Aynı dönemde II. Tigranes, Fenike (=Fenike) topraklarına sefer düzenlemesi üzerine Lucullus bölgeye bir elçi göndererek Gordyene Kralı Zarbienes'u Roma tarafına çekmiştir.⁶⁴ Roma'ya karşı gelmekte zorlanan II. Tigranes'in ise kıskançlığa son vererek kayınpederi VI. Mithridates ile birleşip Lykaonia ve Kilikia'yı işgal girişiminde bulunacağı söylentileri ortaya çıkmıştı.⁶⁵ Bu durumdan haberdar olan Lucullus da Armenia seferine hazırlanmıştır. Lucullus'un Armenia seferini öğrenen II. Tigranes bölgeden ayrılarak Armenia'ya gitmiştir.⁶⁶ Fakat belirtilmesi gereken en önemli konu Lucullus'un Armenia seferinin Roma'daki yansımalarıdır. *Senatus* tarafından Armenia seferi için herhangi bir yetki verilmeyen Lucullus toplantılarda açık bir biçimde suçlanmaktaydı.⁶⁷ Bu nedenle kendisini *Senatus*'a kabul ettirebilmek adına büyük bir zafer kazanmayı planlıyordu.⁶⁸ MÖ 70/69 kışını Kappadokia'da geçiren Lucullus sefer hazırlığı yaparken II. Tigranes de Parth sarayına bir elçi göndererek 70 vadiyi İmparator III. Phraates'e önererek yardım talep etmiştir.⁶⁹

MÖ 70/69 yılına da değinmek gerekirse, VI. Mithridates, II. Tigranes'ten beklediği desteği göremeyince Parth İmparatoru III. Phraates'e mektup göndermiştir. Mektuptan anlaşıldığına göre, III. Phraates, II. Tigranes'in son zamanlarda kendisine karşı saldırgan tutumundan rahatsızdır. VI. Mithridates de II. Tigranes'i kendisine bir dönem yardımcı olmamasından yakınmaktadır. Mektupta VI. Mithridates, III. Phraates'e Armenia'da bulunan Roma ordusuna karşı ortak hareket etme teklifinde bulunmaktadır. Teklife göre III. Phraates, Mesopotamia üzerinden, VI. Mithridates ve II. Tigranes de Armenia üzerinden Roma ordusuna saldıracaktı.⁷⁰ Bu arada Lucullus da Gordyene'de bulunduğu sırada III. Phraates ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmenin amacı aslında

1984: 12; Arslan, 2007: 389; Olbrycht, 2009: 178; Demir, 2014: 57; Magie, 1950: 336; Evans, 2011: 80; Yıldırım, 2013: 262.

⁶¹ App. *Mith.* 83; Plut. *Luc.* XIX.1; XXI.1; Memn. XLVI.2; McGing, 1986: 152.

⁶² Arslan, 2007: 374-75; Magie, 1950: 339.

⁶³ Appius, MÖ 71 yılının sonu ya da MÖ 70 yılının başında cevabı Lucullus'a iletmiştir. Bkz. Broughton, 1952: 125; Plut. *Luc.* XXIII.2.

⁶⁴ Plut. *Luc.* XXI.2; Arslan, 2007: 372; Iosephos, II. Tigranes'in 50.000 kişilik ordusuyla Iudya'ya doğru ilerlediğinden de bahsetmektedir. Bkz. Iosep. *Ant. Iud.* XIII.16.4.

⁶⁵ Plut. *Luc.* XXIII.7; Keaveney, 2003: 104.

⁶⁶ Iosep. *Bell. Iud.* 1.5.3.

⁶⁷ Cic. *Man.* IX.23; Olbrycht, 2021: 6; Plut. *Luc.* XXIV.3; Demir, 2014: 58.

⁶⁸ Olbrycht, 2021: 6.

⁶⁹ Cass. Dio XXXVI.1; Plut. *Luc.* XXX; App. *Mith.* 87.

⁷⁰ Sall. *Hist.* IV. 67.1-23: "[1] Rex Mithridates regi Arsaci salutem... [8] Eumen, quous amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho pacis mercedem, post, habitum custodiae agri captivi, sumptibus et contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere, simulatoque in pio testamento filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere; Asia ab ipsis obsessa est. [9] postremo Bithyniam Nicomede mortuo diripuerunt, quom filius Nysa, quam reginam appellaverat, genitus haud dubie esset..." İlgili mektubun Türkçe çevirisi için bkz. Demir, 2021b: 335-337.

Lucullus'un III. Phraates'ten şüphelenmesidir. Ancak III. Phraates'in Roma generaline net bir cevap vermediği bilinmektedir.⁷¹

Armenia seferi hazırlıklarını sürdüren Lucullus MÖ 69 yılında Tomisa'dan yola çıkarak Tigranokerta'ya (=Erzin) doğru ilerlemiştir.⁷² Sextilius komutasındaki ordu Mithrobarzanes'in karşısında başarılı olsa da genel anlamda Roma ordusu Tigranokerta önlerinde oldukça zorlanmıştır. II. Tigranes'in kuşatmayı kırmasının ardından her iki ordu Tigris'in (=Dicle Nehri) karşı kıyılarında kamp kurmuştur. II. Tigranes'in Roma ordusunu gördükten sonra kapıldığı kibir belki de savaşın kaderini değiştirmiştir.⁷³ Kuşatmanın daha fazla uzamasına tahammül edemeyen Lucullus'un 6 Ekim⁷⁴ günü saldırıya geçerek şehri ele geçirdiği görülmektedir.⁷⁵ Armenia Kralı II. Tigranes ise tanınmamak için savaş alanında tacını bırakarak kaçmıştır.⁷⁶ MÖ 69 yılındaki Tigranokerta zaferi sonrasında Armenia coğrafyasında çözümler meydana gelmiş, Sophene ve Kommagene kralları Lucullus'a bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁷⁷ Tigranokerta'da önemli bir zafer kazanan Lucullus, Parth İmparatoru III. Phraates'in, II. Tigranes'ten anlaşma karşılığı Mesopotamia'yı istediğini öğrenince Parthlar üzerine sefer yapmak istemiş ancak askerlerin hoşnutsuzluğu yüzünden seferden vazgeçmek zorunda kalmıştır.⁷⁸

Lucullus, Tigranokerta Savaşı'nın ardından MÖ 68 yılında Arsanius Seferine çıkmıştır. Kış şartlarını ve zorlu coğrafyayı hesaba katmayan Lucullus, Artaxata⁷⁹ üzerine yürümüştür.⁸⁰ Her ne kadar Armenia'da kopmalar meydana gelse de II. Tigranes, Lucullus'a karşı büyük bir zafer kazanmıştır.⁸¹ Nitekim Lucullus'un Tigranokerta zaferi sonrası yakaladığı

⁷¹ Sherwin-White, 1984: 181; Debevoise, 1938: 71; Frendo, 2003: 72. III. Phraates'in savaşın gidişatına göre tavır değiştirdiği ve bir noktadan sonra Lucullus'un başarısız olması için girişimlere ağırlık verdiği de önerilmektedir. Bkz. Demir, 2021b: 346.

⁷² II. Tigranes, Parth etkisinden kurtulduktan sonra MÖ 83 yılında yeni bir başkent inşa etmek için çalışmalarına başlamıştır. Tigris Nehri kıyısında Antik Arzanene (=Erzen) kenti üzerine Hellenistik kültür etkisi altına kalarak kendi adında bir başkent inşa etmiştir. Hatta II. Tigranes sınırlarını Kilikia ve Kappadokia'ya doğru genişletince, buralarda yaşayan insanları yeni kurduğu başkente yerleştirmiştir. Appianos, Kappadokia'dan 300.000 kişinin yeni başkente getirildiğini belirtmektedir. Savaşın ardından da sürgündeki halklar kendi bölgelerine geri gönderilmiştir. Bkz. App. *Mith.* 67; Demir, 2008: 171-182; Grousset, 2019: 87; Mitchell, 2019: 138; Sayar, 2019: 336-337; Keaveney, 2003:105.

⁷³ Plut. *Luc.* XXVII.4; Sampson, 2021: 115 vd.; Arslan, 2007: 401.

⁷⁴ 6 Ekim günü Roma komutanı Q. Servilius Caepio'nun MÖ 105 yılında Cimbri kabilesi tarafından hezimete uğratılmasından dolayı *dies nefasti* olarak belirlenmişti. Ayrıca Bkz. Plut. *Cam.* XIX.7; *Luc.* XXVII.7; Vell. II.12.2; Liv. *per.* 67; Broughton, 1951: 557; Keaveney, 2003: 108-109; Hatta Tacitus (*Germ.* 37) hiçbir kavmin Germenler kadar Roma'nın başını ağrıtmadığını belirtmektedir.

⁷⁵ Fest. *Brev.* XV; Tigranokerta Savaşı'ndaki orduların büyüklüğü hakkındaki görüşler için bkz. Olbrycht, 2021: 13-15; Demir, 2014: 60-62; Demir, 2021a: 156-164; Mitchell, 2019: 138; Sampson, 2021: 123-4.

⁷⁶ Oros. VI. 3.7.

⁷⁷ Plut. *Luc.* XXIX.5-8; Oros. VI.3.7; Cass. Dio XXXVI.2.5; Keaveney, 2003: 111.

⁷⁸ Plut. *Luc.* XXX.1-3; XXXI.1; Kaya, 2004: 75; Sherwin-White, 2006: 263.

⁷⁹ I. Artaxias/Artashes (MÖ 189-160) tarafından kurulan kent Armenia Krallığı'nın başkentidir. Strabon'un (XI.14.6) anlatımına göre Kartacalı komutan Hannibal Roma'dan kaçıp Armenia'ya sığınmasının ardından I. Artaxias için Artaxata/Artaxiasata kentini inşa ettirmiştir. Plutarkhos (*Luc.* XXXI.3; XXXII.3) ise kentin Hannibal'in tavsiyesi üzerine kurulduğunu belirtir. Hatta bundan dolayı Artaxata'dan, Ἀρταξάτης Καρχηδόνα şeklinde bahsetmektedir.

⁸⁰ Plut. *Luc.* XXXI.2-4; Atlan, 2014: 169; Yıldırım, 2013: 262; Sherwin-White, 1984: 182;

⁸¹ Lichtenberger – Schreiber, vd., 2021: 246.

fırsatı değerlendiremediğini söylemek mümkündür.⁸² Roma'nın Armenia coğrafyasını tanımaması bu başarısızlığın nedenleri arasında gösterilebilir. Öyle ki MÖ 66 yılında Pompeius'un büyük Armenia seferine kadar Roma'nın Araxes Nehri (=Aras) ve Armenia coğrafyası hakkında çok fazla bilgisi yoktu.⁸³ Geri dönüş yolunda ise II. Tigranes'in kardeşinin koruduğu Nisibis'e yönelen Lucullus, zorlamadan kenti ele geçirmiş ve II. Tigranes'in kardeşini *triumphus*'da sergilenmek üzere esir almıştır.⁸⁴

Armenia ve Sophene'nin Paylaşımı

A. Gabinius Capito'nun hazırladığı *lex Gabinia* ile Lucullus hem *publicani*⁸⁵ ile yaşadığı sorunlardan dolayı hem de yetkisi olmamasına rağmen Armenia ile savaşa girmesi nedeniyle görevinden alınmış ve yerine Manius Acilius Glabrio atanmıştır.⁸⁶ Lucullus'un bölgeden ayrılmasıyla birlikte II. Tigranes'in bir kez daha Kappadokia'ya saldırarak I. Ariobarzanes'i tahttan indirdiği görülmektedir.⁸⁷ *Senatus*, yaşanan bu krize bir son vermek adına III. Mithridates Savaşı için yeni bir ismi görevlendirmeyi tercih etmiştir. Nitekim Gaius Manilius'un hazırladığı tasarı ile *lex Gabinia* genişletilmiş ve *lex Manilia* olarak eklemelerle tekrar yayınlanmıştır.⁸⁸ Bu yasayla M. Acilius Glabrio ve Marcus Rex azledilerek VI. Mithridates'e karşı yapılacak savaş için Gnaeus Pompeius görevlendirilmiştir.⁸⁹ Pompeius'un büyük yetkilerle bölgeye

⁸² Demir, 2014: 64; Sampson, 2021: 135 vd.

⁸³ Buongiorno, 2021: 92.

⁸⁴ Sampson, 2021: 135-6; Mayor, 2013: 352-353

⁸⁵ Roma'nın Anadolu eyaletlerinde vergi toplama işi ya *proconsule* ya da açık arttırma yoluyla en iyi teklifi veren *societates publicanorum*'a (=vergi şirketi) verilirdi. Vergiler ise *publicani* (=vergi mültezimleri) tarafından toplanırdı. *Publicani* tarafından toplanan vergiler zaman zaman zaman büyük krizlere yol açıyordu. Lucullus da yaptığı düzenlemelerle halkı *publicani*'nin baskısından kurtarmaya çalışmıştır. Plut. *Luc.* XX; App. *Mith.* 63; Arslan, 2007: 366-367; Aslında bu yeni bir sorun değildir. MÖ 123/122 yılında Gaius Gracchus'un hazırladığı *lex Sempronia de provincia Asia* ile Asia Eyaleti vergiye bağlanmış ve vergi toplama hakkı da *publicani*'ye verilmişti. Roma'nın genişleme politikasıyla beraber uğraştığı birçok problem Asia Eyaleti'nde bulunan vergi memurlarının denetimini zorlaştırmıştır. Bu durumdan yararlanan *publicani* her türlü yasa dışı yola başvurmuş, hatta köle ticaretinde bile önemli rol oynamıştır. Bkz. Tozan, 2013: 4-7.

⁸⁶ Sampson, 2021: 114, 140, 150; Magie, 1950: 348; Doğancı, 2007: 70; Williams, 1984: 221; Oktan, 2008: 49.

⁸⁷ App. *Mith.* 91; Plut. *Luc.* XXXV.5; Cass. Dio XXXVI.15.2-3.

⁸⁸ Plut. *Pomp.* XXX.1-3 ve 5-6; Plut. *Luc.* XXXV.7; Cass. Dio XXXVI.42.4-43.1; App. *Mith.* 97; Liv. *per.* 100; Eutr. VI.12.2; Sampson, 2021: 153; Arslan, 2007: 447.

⁸⁹ Pompeius'un bu göreve seçilmesi hiç de şaşırtıcı değildir. MÖ 67/66'da bir kez daha ortaya çıkan korsan problemine karşı *tribunus plebis* A. Gabinius Capito'nun hazırladığı *lex Gabinia de piratis persequendis* ile Mare Internum (=Akdeniz) ve Pontos Euxenos'da (=Karadeniz) korsanlara karşı yapılacak savaş için görevlendirilen Pompeius, çok kısa sürede başta Kilikia olmak üzere tüm bölgeleri korsanlardan temizlemiştir. M. Antonius döneminden beri bir türlü çözüme kavuşturulamayan korsan problemini kısa sürede çözen Pompeius, *Senatus*'un gözdesi olmuştur. Sorununun ortadan kalkması savaş boyunca korsanlarla çeşitli anlaşmalar yaparak Roma'yı yıpratmaya çalışan VI. Mithridates'in çıkarlarını da zedelemiştir. Dolayısıyla Pompeius, Lucullus'un görevden alındığı dönemde VI. Mithridates'e karşı yapılacak savaşın komutası için görevlendirilecek en uygun isim olmuştur. Nitekim *lex Gabinia*'nın genişletilmiş hali olan *lex Manilia* ile Pompeius bu göreve atanmış ve kendisine geniş yetkiler verilmiştir. *lex Gabinia de piratis persequendis* için ayrıca bkz. Strab. XII.5.2; Vell. II.33; Cic. *Man.* XV.44; XVII.52; XIX.56; XXIII.67; Vell. II. 31-32; Liv. *per.* 99; Cass. Dio XXXVI.23; XXXVI.42-43; App. *Mith.* 95-97; Plut. *Pomp.* XXX.1-6; Luc. XXXV.7; Tac. *Ann.* XV.25; Arslan-Ören, 2011: 191-193; Leach, 1986: 66-67; Morrell, 2017: 62; Atlan, 2014: 170; Sampson, 2021: 153.

gelmesinin ardından Roma'nın Armenia üzerindeki etkinliğinin arttığını söylemek mümkündür.⁹⁰

Armenia tahtında uzun süredir hâkimiyetini sürdüren II. Tigranes'in, MÖ 66 yılında oğlu Genç Tigranes tarafından başlatılan isyan sonucunda tahtını kaybetme riski yaşaması bölgedeki politik durumu daha karmaşık bir hale getirmiştir. Kappadokia'da bulunduğu sırada isyan haberini alan II. Tigranes'in bu durumdan kayınpederi VI. Mithridates'i sorumlu tuttuğu anlaşılıyor.⁹¹ Genç Tigranes'in bu isyanı, Roma'nın işine yaramış ve Pompeius'un Armenia'da hâkimiyeti ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Genç Tigranes ilk olarak Parth İmparatorluğu'na sığınmış ve III. Phraates'i kışkırtarak Pompeius ile anlaşma yapmasını sağlamıştır. Pompeius-Phraates anlaşması doğrultusunda Genç Tigranes ve III. Phraates'in birleşik ordusu Artaxata'yı kuşatmıştır.⁹² Armenia Seferi sırasında güzergâhında bulunan Mesopotamia ve Gordyene toprakları da ele geçirilmiştir.⁹³ Artaxata önlerine geldiklerinde ise III. Phraates uzun süren kuşatmanın kendisi ve Parth İmparatorluğu için sakıncalı olduğunu düşünüp geri çekilmiş bunun üzerine de Genç Tigranes, Araxes Nehri yakınlarında bulunan Pompeius'a sığınmak zorunda kalmıştır.⁹⁴

Genç Tigranes'in rehberliği ile ilerleyen Pompeius, MÖ 66 yılında Artaxata'yı kuşatmıştır. Lucullus'un izlediği politika neticesinde hem VI. Mithridates hem de II. Tigranes, uzun yıllar boyu süren savaşlardan dolayı yıpranmıştı. Roma'da ise savaş görevi sürekli değiştiği için böyle bir sorun olmuyordu. Pompeius, Artaxata önlerine geldiğinde zaten II. Tigranes'in savaştaki gücü kalmamıştı.⁹⁵ Bu yüzden VI. Mithridates'in kendisine gönderdiği elçileri zincire vurarak Pompeius'a gönderdikten sonra Roma ordugâhına gidip başındaki tacı Pompeius'un ayaklarına bırakmıştır. *Proskynesis* (=ayağa kapanma) sırasında Pompeius önce onu ayağa kaldırmış daha sonra da akşam yemeğine davet ederek MÖ 66 yılında Artaxata Antlaşması'nı imzalamıştır.⁹⁶ Pompeius bu antlaşmayla Armenia Krallığı'nı II. Tigranes'e, Sophene ve Gordyene'yi içine alan bölgeyi ise Genç Tigranes'e veriyor, böylece Armenia'daki Roma hâkimiyetini sağlamlaştırıyordu.⁹⁷ II.

⁹⁰ Pompeius'un yetkisi oldukça tartışmalı bir konudur. Velleius Paterculus (II.31), Pompeius'un yetkisini açıklarken "Bu kararname ile neredeyse tüm dünyanın yönetimi tek bir adama emanet ediliyordu." ifadesini kullanmaktadır. Tacitus (*Ann.* XV.25) ise İmparator Nero döneminde Gn. Domitius Corbulo'ya verilen yetkileri sayarken Pompeius'a atıfta bulunur: "...scribitur tetrarchis ac regibus praefectisque et procuratoribus et qui praetorum finitimas provincias regebant iussis Corbulonis obsequi, in tantum ferme modum aucta potestate quem populus Romanus Cn. Pompeio bellum piraticum gesturo dederat." Tacitus burada Corbulo'ya verilen yetkilerin Pompeius'a verilen yetkilerle aynı seviyede olduğunu belirtmektedir. Appianos (*Mith.* 94) Pompeius'tan bahsederken "krallar kralı" benzetmesi yaparken, Plutarkhos (*Pomp.* XXV.3) bu yetkilerin ἐξουσίᾳ ἀπερίληπτον (=sınırsız yetki) ve korkulacak nitelikte olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bkz. Arslan, 2007: 438; Seager, 2002: 51.

⁹¹ Cass. Dio XXXVI.50.1; Plut. *De fort. Rom.* 11; Arslan, 2007: 448-449. Hatta II. Tigranes, VI. Mithridates için 100 talanton ödül parası da belirlemiştir. Bkz. Arslan, 2007: 463.

⁹² Cass. Dio XXXVI.51.1-2.

⁹³ Arslan, 2007: 462-463.

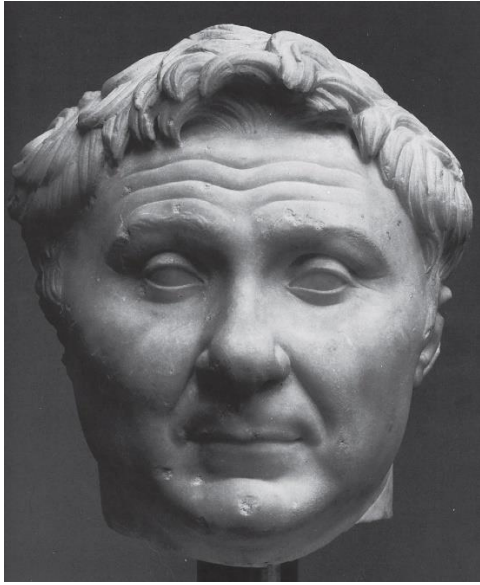
⁹⁴ Plut. *Pomp.* XXXIII.1; Cass. Dio XXXVI.51.3; Vell. II.37.3.

⁹⁵ Madsen, 2020: 28.

⁹⁶ Eutr. VI.13; App. *Mith.* 104; Plut. *Pomp.* XXXIII.3-4; Liv. *per.* 101; Vell. II.37.4; Cass. Dio XXXVI.52.1-4; Arslan, 2007: 466-467.

⁹⁷ App. *Mith.* 105; Strab. XVI.1.24; Plut. *Pomp.* 33; Kaya, 2004: 76.

Tigranes'in Pompeius tarafından *amicus et socius* (=dost ve müttefik) ilan edilmesi de aynı amaca hizmet ediyordu.⁹⁸ Fakat Genç Tigranes, siyasi olarak daha fazla beklenti içine girmişti. Pompeius'un kendisini Sophene ve Gordyene kralı olarak tayin etmesiyle yetinmeyen Genç Tigranes bir de II. Tigranes ile Sophene'deki hazine için tartışmaya girince tekrar isyan etmiştir.⁹⁹ Pompeius, Genç Tigranes'in Parth imparatoruna sığınacağını öğrenince onu yakalamış ve Roma'daki *triumphusta* sergilemek üzere zincire vurmuştur.¹⁰⁰ Ondan alınan Sophene ve Gordyene toprakları, Roma tarafından tekrar Kappadokia kralı yapılan I. Ariobarzanes'in kontrolüne bırakılmıştır.¹⁰¹

Res. 1: Romalı General Gn. Pompeius¹⁰² Res. 2: Pontos Kralı VI. Mithridates¹⁰³

Pompeius'un Armenia'da hâkimiyeti ele geçirmesi üzerine harekete geçen III. Phraates, Genç Tigranes'in serbest bırakılması ve Euphrates Nehri'nin bir kez daha sınır olarak kabul edilmesini istediği bir anlaşmayı elçileri vasıtasıyla Pompeius'a göndermiştir.¹⁰⁴ Armenia'daki Roma üstünlüğünü kabul eden bu

⁹⁸ Cic. *Sest.* 59; Buongiorno, 2021: 93; Morrell, 2017: 66.

⁹⁹ Seager, 2002: 56; Arslan, 2007: 468.

¹⁰⁰ Cass. Dio XXXVI.53.3-6; App. *Mith.* 105; Plut. *Pomp.* XXXIII.5; Gregoratti, 2013: 135; Yıldırım, 2016: 60.

¹⁰¹ App. *Mith.* 105; Bedoukian, 1983: 79; Kaya, 1998: 173; Kaya, 2004: 76; Adcock, 1937: 12; Spiedel, 2019: 127.

¹⁰² Sampson, 2021: chap. 6.

¹⁰³ Sampson, 2021: chap. 6.

¹⁰⁴ App. *Mith.* 106; Plut. *Pomp.* XXXIII.6; Debevoise, 1938: 74; Kaya, 2004: 76; Hatta Orosius, Pompeius'un Iberia ve Albania coğrafyasındaki faaliyetlerinden sonra Parth başkenti Ekbatana'ya gittiğini belirtmektedir. Appianos ise Pompeius'un *Senatus*'un izni olmadan Parthlarla savaşmak istemediğinden bahseder. Tarihsel süreç içinde değerlendirildiğinde Pompeius'un, Parth topraklarına gitmediği görülmektedir. Bkz. App. *Mith.* 106; Oros. VI.4.9: "...inde, cum Armeniam Colchos Cappadociam et Syriam ordinatis rebus conposuisset, promouens de Ponto in Parthiam ad Ecbatanam urbem caput Parthici regni quinquagensimo die uenit."

anlaşma Crassus'un MÖ 54 yılındaki Parth Seferi'ne kadar yürürlükte kalmıştır. Böylece Armenia'da barış sağlanmışsa da VI. Mithridates hala Roma için tehlike arz ediyordu. Pompeius'un yoğun takibi sonucunda Kırım'a kaçan VI. Mithridates bir süre sonra burada intihar edince Mithridates Savaşları da resmi olarak sona ermiş oluyordu.¹⁰⁵ MÖ 62 yılında muzaffer bir komutan olarak Roma'ya dönen Pompeius'a zafer alayı düzenlenmiştir.¹⁰⁶ Pompeius, Roma'ya döndükten sonra Doğu'da yaptığı faaliyetlerin onaylanması için *Senatus*'a başvurmuş ancak muhalefet sebebiyle *lex Pompeia* onaylanmamıştır.¹⁰⁷ MÖ 59 yılında G. Iulius Caesar'ın *consul* seçilmesinin ardından, *triumvirler* arasındaki anlaşma devreye girmiş ve Caesar'ın MÖ 59 yılında çıkardığı yasa ile Pompeius'un Doğu'da yaptığı faaliyetlerin tamamı onaylanmıştır.¹⁰⁸

Sonuç

Roma'nın MÖ 129 yılında *Provincia Asia*'yı kurması Anadolu'nun büyük bir kaos içine sürüklenmesinin en önemli nedenlerinden biriydi. MÖ 129 yılı itibariyle Anadolu'da birçok Hellenistik krallık bulunmaktaydı. Pergamon Krallığı'nın Roma'ya miras bırakılması, kuşkusuz birçok krallığın çıkarları açısından ciddi bir tehdit oluşturmuyordu. Fakat burada belirtilmesi gereken konu Roma'nın *Provincia Asia*'yı kurduktan sonra yayılmacı bir politika izlememesidir. Elbette bunun en büyük sebebi olarak Roma'nın diğer bölgelerde uzun yıllar boyunca yaptığı savaşlar gösterilebilir. Nitekim Roma'nın Anadolu'daki varlığından rahatsızlık duyan yerel krallar Roma'ya karşı organize bir politika takip ettiği için ortaya çıkan kaosa Roma da dahil olmak zorunda kalmıştır. Bahsi geçen dönemde Anadolu'da yaşanan gelişmelere bakıldığında Roma varlığına karşı VI. Mithridates, II. Mithridates ve II. Tigranes'in başat rol oynadığını görebiliriz. Aristonikos İsyanı daha bölgesel bir etki yaratıp kısa sürede bastırıldığı için Roma açısından VI. Mithridates ile girişilen savaşlara göre daha hafif atlatıldığı söylenebilir. VI. Mithridates, Anadolu'nun tek hâkimi olmak istediği için daha yayılmacı bir politika izlemeyi tercih etmiş, bu politika da bir süre sonra Roma ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Daha önce de değinildiği gibi Roma bölgedeki çıkarları zedelendiği için bu kaos ortamına girmek zorunda kalmıştır. Kappadokia ve Bithynia krallıkları özelinde koruyucu bir rol üstlenen Roma, VI. Mithridates'in saldırgan tutumuna karşı cevap vermek zorunda kalmıştır. Ancak burada belirtilmesi gereken konulardan biri de Pontos Krallığı'nın Roma ile savaşa girmeden önceki siyasi konumudur. VI. Mithridates ile II. Mithridates arasındaki siyasi ittifak oldukça önemli bir noktaya yerleştirilmelidir. II. Mithridates'in ölümüne kadar olan süreç dikkate alındığında VI. Mithridates'in Armenia'da daha rahat hareket ettiği hatta gerektiğinde Parth ordusundan yardım aldığı görülebilir. Bununla birlikte II.

¹⁰⁵ Liv. *per.* 102; Cass. Dio XXXVII.13.3-4; App. *Mith.* 111-112; Eutr. VI.12; Ergin, 2013: 75; Arslan, 2007: 506. Orosius, Mithridates Savaşları'nı o dönemdeki savaşlarla kıyasla en tehlikelisi, en uzun ve en acı vereni olarak tanımlamaktadır. Bkz. Oros. V.24.17.

¹⁰⁶ Bu zafer alayında diğer esirlerin yanında korsan liderleri, Genç Tigranes, eşi ve kızı, II. Tigranes'in eşlerinden Zosime, Yahudi Kral Aristoboulos, VI. Mithridates'in beş oğlu ve bir kız kardeşi sergilenmiştir. Plut. *Pomp.* XLV.4.

¹⁰⁷ Cass. Dio XXXVII.49.2.

¹⁰⁸ Vell. II.44.2; Plut. *Pomp.* XLVIII.3; Cass. Dio XXXVIII.7.5; Suet. *Iul.* XIX.2; Broughton, 1952: 187-188.

Mithridates'in ölümü muhtemelen VI. Mithridates'i siyasi ortamda yalnız bırakmıştır. Pontos kralının, MÖ 86 yılında yapılan Dardanos Antlaşması'nın ardından geri çekilmesi ve MÖ 72 yılındaki Kyzikos kuşatmasının ardından da Armenia'ya sığınması güçlü bir müttefikinin olmadığını gösterir. Roma'nın bu döneme kadar Armenia özelinde bir politikası bulunmamasına rağmen VI. Mithridates'in Armenia kralı olan damadı II. Tigranes'e sığınması, Roma'da Armenia seferi fikirlerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu yüzden MÖ 69 yılındaki Tigranokerta Savaşı, Roma'nın Anadolu'daki hâkimiyeti açısından kritik bir öneme sahiptir. Uzun yıllardır Pontos-Parth denkleminde kendisine yer edinmeye çalışan II. Tigranes, Tigranokerta'da Roma'ya yenilince Armenia'da çözümler meydana geldiği görülür. Lucullus'un Armenia içlerine kadar ilerlemesi ve Pompeius'un bölgede bağımsız krallıkları desteklemesi de Armenia'daki güç dengelerinin Roma lehine değişmesine neden olmuştur. Armenia'da II. Tigranes'e bağlı Sophene Krallığı, II. Tigranes'in oğluna verilirken, II. Tigranes de Roma müttefiki olarak Armenia tahtında kalmaya devam etmiştir. Roma'nın Armenia'daki varlığını güçlendirmesi ilerleyen dönemlerde Parth İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmesine zemin hazırlamıştır. Roma'nın Armenia'daki politikasını bir kenara bırakırsak MÖ 64 yılında yani Tigranokerta Savaşı'ndan beş yıl sonra Roma, Anadolu'da iki ayrı eyalet daha kurmuş böylece bölgedeki güç dengelerini kendi lehine kullanmaya çalışacağını göstermiştir.

Res. 3: Romalı Komutanlar Lucullus ve Pompeius'un Doğu'daki Askeri Faaliyetleri ve Armenia'daki Roma Garnizonları

Kaynakça**Antik Kaynaklar**

- Amm. Marc. (=Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Roman History, translated by J.C. Rolfe, Cambridge: Harvard University Press, 1935-1939.
- App. *B.Civ.* (=Appianus, *Bella Civilia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Appian's Roman History, translated by H. White I-IV, Cambridge: Harvard University Press, 1912-1913.
- App. *Mith.* (=Appianus, *Mithridatica*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Appian's Roman History, translated by H. White I-IV, Cambridge: Harvard University Press, 1912-1913.
- Cass. Dio (=Cassius Dio, *Rhomaika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Roman History, translated by Earnest Cary, Harvard University Press, 1914-1927.
- Cic. *Flac.* (=Cicero, *Oratio pro L. Flacco*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Marcus Tullius Cicero, literally translated by C. D. Yonge, B. A. London. Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden. 1856.
- Cic. *Man.* (=Cicero, *Pro Manilia or Oratio de Imperio Cn. Pompei*). Kullanılan Metin ve Çeviri: M. Tullius Cicero. The Orations of Marcus Tullius Cicero, literally translated by C. D. Yonge, B. A. London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden. 1856.
- Cic. *Mur.* (=Cicero, *Oratio pro L. Murena*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, literally translated by C. D. Yonge, B. A. London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden. 1856.
- Cic. *Phil.* (=Cicero, *Orationes Philippicae in M. Antonium*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, literally translated by C. D. Yonge. London: George Bell & Sons. 1903.
- Cic. *Sest.* (=Cicero, *Oratio pro P. Sestio*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Orations of Marcus Tullius Cicero*, literally translated by C. D. Yonge, B. A. London: George Bell & Sons, York Street, Covent Garden. 1891.
- Diod. Sic. (=Diodorus Siculus, *Bibliothèque Historique*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*, çev. R.M. Geer, London, 1947; attalus.org/translate/diodorus37.html (Erişim Tarihi 1.08.2021).
- Eutr. (=Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Eutropius, Roma Tarihinin Özeti, çev. Çiğdem Menzilioğlu, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007.
- Fest. *Brev.* (=Rufius Festus, *The Breviarium of Festus*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Breviarium of Festus*, çev. J.W. Eadie, London, 1967.
- Flor. *Epit.* (Florus, *Epitome*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Florus, *Epitome of Roman History*, translated by E. S. Forster, Cambridge: Harvard University Press, 1929.

- Ioseph. *Ant. Iud.* (=Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Iudaicae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: The Jewish Antiquities, English translated by H.J. Thackeray, London & New York 1930-1939.
- Ioseph. *Bell. Iud.* (=Flavius Iosephus Historicus, *Bellum Iudaium*). Kullanılan Metin ve Çeviri: The Jewish War, English translated by H.J. Thackeray, London & New York, 1927-1928.
- Iust. (=Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Iustinus, Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogi, translated by the Rev. John Selby Watson, London: Henry G. Bohn, York Street, Convent Garden, 1853.
- Liv. *per.* (=Livius, *Ab Urbe Condita Librorum Periochae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Livy, From the Founding of the City, translated by A.C. Schlesinger, I-XIV, London and New York, 1967.
- Memn. (=Memnon). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herakleia Pontike Tarihi (Περι Ηρακλειας)*, çev. M. Arslan, İstanbul: Odin Yayıncılık, 2007.
- Oros. (=Orosius, *Historiarum adversus paganos libri VII*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Seven Books of History against the Pagans*, çev. A. T. Fear, Liverpool: Liverpool University Press, 2010.
- Plut. *Cam.* (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Camillus*, çev. B.Perrin, Cambridge: Harvard University Press, 1914.
- Plut. *De Fort. Rom.* (= Plutarkhos, *De Fortuna Romanorum*), Kullanılan Metin ve Çeviri: *Moralia*, çev. Frank Cole Babbitt, Cambridge: Harvard University Press, 1936.
- Plut. *Flam.* (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Flaminius*, çev. B. Perrin, Cambridge: Harvard University Press, 1921.
- Plut. *Luc.* (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lucullus*, çev. B. Perrin, Cambridge: Harvard University Press, 1920.
- Plut. *Mar.* (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Marius*, çev. B. Perrin, Cambridge: Harvard University Press, 1920.
- Plut. *Pomp.* (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pompey*, çev. B. Perrin, Cambridge: Harvard University Press, 1917.
- Plut. *Sull.* (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Sulla*, çev. B. Perrin, Cambridge: Harvard University Press, 1920.
- Plut. *Tib.* (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tiberus Gracchus*, çev. B. Perrin, Cambridge: Harvard University Press, 1921.
- Sall. *Hist.* (=Sallustius, *Historiae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Sallust, translated by J.C. Rolfe, London and New York, 1921.
- Strab. (=Strabon, *Geographika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, *Geography*, translated by H.L. Jones, LCL, Harvard University Press, 1917-1932. Strabon, *Coğrafya*. Çev.: A. Pekman. İstanbul 2000.

- Suet. *Iul.* (=Suetonius, *De Vitae Caesarum*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Julius Caesar*, çev. J. C. Rolfe, Cambridge: Harvard University Press, 1914.
- Tac. *Ann.* (=Tacitus, *Annales*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Annals*, çev. J. Jackson, Cambridge: Harvard University Press, 1969.
- Tac. *Germ.* (= Tacitus, *De Origine et Situ Germanorum*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, çev. Mine Hatapkapulu, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2006.
- Vell. (=Velleius Paterculus, *Historia Romana*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Compendium of Roman History*, çev. F.W. Shipley, Cambridge: Harvard University Press, 1924.

Yazıtlar

- FD III *Fouilles de Delphes. Tome III Épigraphie*, Ed. G. Colin vd., Paris, 1909-1985.
- ID *Inscriptions de Délos. 7 vols.* Paris 1926-1972.
- IK Knidos I Blümel, Wolfgang. *Die Inschriften von Knidos I. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*, 41. Bonn 1992.
- OGIS Dittenberger, Wilhelm. *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae. 2 vols.* Leipzig 1903-1982.
- SIG² *Sylloge Inscriptionum Graecarum I-IV*, Ed. W. Dittenberger vd., Leipzig, 1915-1924.

Modern Kaynaklar

- ADCOCK, F. E., 1937. "Lesser Armenia and Galatia After Pompey's Settlement of the East", *The Journal of Roman Studies*, 27/1, ss. 12-17.
- ARSLAN M., 2007. *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- ARSLAN, M., - ÖREN, N. T., 2011. "Akdeniz'in Korsan Yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve Ionia Bölgelerinde Korsanlar", *Adalya*, 14, ss. 189-206.
- ATLAN, S., 2014. *Roma Tarihinin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAZ, F., 2014. "İmparator Hadrianus'un Son Yıllarında Anadolu'daki Bazı Eyaletlerin Yönetimlerinde Dikkat Çekici Noktalar", *Mediterranean Journal Of Humanities*, 4/2, ss. 51-59.
- BEDOUKIAN, P. Z., 1983. "Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene", *American Numismatic Society*, 28, ss. 71-88.
- BROSIUS, M., 2006. *The Persians: An Introduction*, Routledge, London and New York.

- BROUGHTON, T. R. S., 1951-1952. *The Magistrates of the Roman Republic*. Volume I: 509 B.C.-100 B.C. New York; Volume II: 99 B.C-31 B.C. New York.
- BUONGIORNO, P., 2021. “The Roman Senate and Armenia (190 BC-Ad 68)”, *Electrum*, 28, ss. 89-104.
- DABROWA, E., 2012. “The Arsacid Empire”, *The Oxford Handbook of Iranian History*, Ed.: Touraj Daryaee, Oxford University Press, Oxford, ss. 164-186.
- DEBEVOISE, N. C., 1938. *A Political History of Parthia*, Chicago University Press, Chigaco.
- DEMİR, M., 2008. “Antik Kaynaklar Işığında Tigranokerta Şehrinin Lokalizasyonu Meselesi”, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, ss. 171-182.
- DEMİR, M., 2011. “Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos’un Vasiyeti”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu 07-09 Nisan 2011*, Eds.: E. Önen-M. Mutluer-N. Çetin, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir, C.1, ss.179-199.
- DEMİR, M., 2014. “Roma-Armenia İlişkileri (MÖ 95-MS118)”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Ed.: Mehmet Metin Hülagü vd., C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 55-98.
- DEMİR, M., 2021a. “Tigranokerta Savaşı (MÖ 69): Yeni Bir Gözden Geçirme”, *Anadolu Araştırmaları*, 24, ss. 145-176.
- DEMİR, M. 2021b. “Tigranokerta Savaşı (MÖ 69) Sonrasında Güç Dengeleri: Parthlarla Gizli Antlaşma Gayretleri”, *Eskiçağ’da Savaş ve Diplomasi*, Eds.: G.M. Şahin - A. Doğan, Ege Yayınları, İzmir, ss. 331-350.
- DIMITRIEV, S., 2006. “Cappadocian Dynastic Rearrangements on the Eve of the First Mithridatic War”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 55/3, ss. 285-297.
- DOĞANCI, K., 2007. *Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosopografik bir İnceleme)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- DOĞANCI, K., 2017. “Roma İmparatorluğu’nun Bithynia Pontus Eyaletinde Uyguladığı Askeri Politikalar”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 56, ss. 68-85.
- DOĞANCI, K., 2019. “Roma Eyaletlerinde Adli Uygulamalar: Bithynia et Pontus Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/64, ss. 212-223.
- DOWLER, A., 2019. “Bithynia”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Ed.: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 90-101.
- ELLERBROCK, U., 2021. *The Parthians: The Forgotten Empire*, Routledge, London and New York.

- ERGİN, G., 2013. *Anadolu'da Roma Hakimiyeti Diriliş ve Düzen*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- EVANS, R., 2011. *Roman Conquests: Asia Minor, Syria and Armenia*, Pen & Sword, Yorkshire.
- FRENDO, D., "Roman Expansion and the Graco-Iranian World: Carrhae, Its Explanation and Aftermath in Plutarch", *Bulletin of Asia Institute*, 17, ss.7 1-81.
- FRYE, R. N., 1983. *The History of Ancient Iran*, Beck, München.
- GENÇ, Ö., 2016. "II. Tigranes Döneminde Roma-Armenia İlişkileri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, ss. 247-256.
- GIOVANNINI, A., 2008. "Date et Objectifs de la Lex de Provinciis Praetoriis (Roman Statutes, no 12)", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 57/1, ss. 92-107.
- GÖKMEN, E., 2019. "VI. Mithridates'in Kappadokia Politikası ve Roma'nın Diplomatik Girişimleri", *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar II*, Ed.: H. Babacan, Gece Kitaplığı, İstanbul, ss. 171-192.
- GÖKMEN, E., 2020. *Hellenistik Çağ'da Anadolu'daki İsyan Hareketleri*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- GREGORATTI, L., 2013. "Between Rome and Ctesiphon: the Problem of Ruling Armenia", *Iran: History, Culture. The Modern Perspectives of Progress*, ss. 134-141.
- GROUSSET, R., 2019. *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev.: Sosi Dolanoğlu, 2.b., Aras Yayınevi, İstanbul.
- HASSALL, M., - CRAWFORD, M., - REYNOLDS, J., 1974. "Rome and the Eastern Provinces at the End of the Second Century B.C.", *The Journal of Roman Studies*, Vol.64, ss. 195-220.
- HIND, J. G. F., 2006. "Mithridates", *Cambridge Ancient History*, Ed.: J. A. Crook vd., Vol. 9, ss. 129-164.
- KAYA, M. A., 1998. "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13/1, ss. 163-173.
- KAYA, M. A., 2004. "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö. 92-İ.S.4)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 19, ss. 73-86.
- KAYA, M. A., 2005. "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/38, ss. 11-30.
- KAYA, M. A., 2009. "Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205-25)", *Doğu-Batı Dergisi*, 49/1, ss. 195-233.
- KAYA, M. A., 2017. "Roma Cumhuriyeti'nin İÖ 80'li Yılları: Siyaset, Darbeler ve İç Savaş", *Uluslararası Darbe Sempozyumu*, Ed.: Mustafa Aslan vd., C.2, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, ss. 807-828.

- KEAVENEY, A., 1981. “Roman Treaties with Parthia circa 95-circa 64 B.C.” *The American Journal of Philology*, 102/2, ss. 195-212.
- KEAVENEY, A., 2003. *Lucullus: A life*, Routledge, London and New York.
- KEAVENEY, A., 2005. *Sulla: The Last Republican*, Routledge, London and New York: Routledge.
- LEACH, J., 1986. *Pompey the Great*, Routledge, London and Sydney.
- LICHTENBERGER, A. – SCHREIBER, T. – ZARDARYAN, M. H., 2021. “First Result and Perspectives of a New Archaeological Project in the Armenia Capital *Artaxata*: From Artashes-Artaxias I to Roman Imperialism”, *Electrum*, 28, ss. 245-276.
- MADSEN, J. M., 2020. *From Trophy Towns to City-States: Urban Civilization and Cultural Identities in Roman Pontus*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- MAGIE, D., 1950. *Roman Rule in Asia Minor: to the End of the Third Century After Christ*, Princeton University Press, Princeton.
- MALAY, H. 1987. “Batı Anadolu’da Aristonikos Ayaklanması (İ.Ö. 133-129)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 3/1, ss. 13-48.
- MAYOR, A., 2013. *Mithridates*, çev.: Gürkan Ergin, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- MCGING, B. C., 1984. “The Date of the Outbreak of the third Mithridatic war”, *Phoenix*, 38/1, ss. 12-18.
- MCGING, B. C., 1986. *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Brill, Leiden.
- MCGING, B. C., 1995. “The Ephesian Customs Law and the Third Mithridatic War”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 109, ss. 283-288.
- MITCHELL, S., 2019. “Armenia Krallığı”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Ed.: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 134-143.
- MORRELL, K., 2017. *Pompey, Cato, and the Governance of the Roman Empire*, Oxford University Press, Oxford.
- OKTAN, M., 2008. “Roma Cumhuriyet Dönemi’nde Pontus’da Yapılan Düzenlemeler”, *Anatolia*, 34, ss. 47-75.
- OLBRYCHT, M. J., 2009. “Mithridates VI Eupator and Iran”, *Mithridates VI and Pontic Kingdom*, ed. Jakob Munk Højte, Aarhus University Press, Aarhus, ss. 163-190.
- OLBRYCHT, M. J., 2011. “Subject and Allies: The Black Sea Empire of Mithridates VI Eupator (120-63 BC) Reconsidered”, *Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times*, Ed.: Ewdokisa Papuci-Władyka vd., Krakow, ss. 275-281.

- OLBRYCHT, M. J., 2021. “The Battle of Tigranokerta, Lucullus, and Cataphracts: A Re-Assessment”, *Mnemosyne*, 75/6, ss. 1-36.
- OVERTOOM, N. L., 2021. *Reign of Arrows: the Rise of the Parthian Empire in the Hellenistic Middle East*, Oxford University Press, Oxford.
- ÖZSAİT, M. 1982. “Anadolu’da Hellenistik Dönem”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 2*, Görsel Yayınları, ss. 280-324.
- ÖZTÜRK, H. S., 2009. “MÖ III. Yüzyıldan MÖ I. Yüzyılın Başlarına Kadar Doğu Akdeniz ve Küçük Asya’nın Güney Kıyılarında Korsanlık/Haydutluk”, *Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World*, Ed.: Oğuz Tekin, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 299-308.
- PASTOR, L. B., 2008. “Cappadocia and Pontus, Client Kingdoms of the Roman Republic from the Peace of Apamea to the Beginning of the Mithridatic Wars (188-89 B.C.)”, *Freundschaft und Gefolgschaft in den auswärtigen Beziehungen der Römer*, Ed.: Altay Coşkun, ss. 45-63.
- PASTOR, L. B., 2014. “The Meeting Between Marius and Mithridates and the Pontic Policy in Cappadocia”, *Cedrus*, 2, ss. 225-239.
- PASTOR, L. B., 2019. “Pontos Krallığı”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Ed.: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 104-115.
- PASTOR, L. B., 2020. “The Origins of the Ariobarzanid Dynasty”, *Gephyra*, 20, ss. 61-78.
- PAYASLIAN, S., 2007. *The History of Armenia: From the Origins to the Present*, Palgrave Macmillan, New York.
- SAMPSON, G. C., 2008. *The Defeat of Rome: Crassus, Carrhae and the Invasion of the East*, Pen & Sword, Yorkshire.
- SAMPSON, G. C., 2021. *Rome’s Great Eastern War*, Pen & Sword, Yorkshire–Philadelphia.
- SANTANGELO, F., 2007. *Sulla, the Elites and the Empire: A Study of roman Policies in Italy and the Greek East*, Brill, Leiden and Boston.
- SAYAR, M. H., 2019. “Roma Eyaleti Olarak Kilikia”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Ed.: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 334-355.
- SAYAR, M. H., 2020. “Propontis’in Kuzey ve Güney Sahillerindeki Şehir Devletleri Arasındaki İlişkilere bir Örnek: Perinthos ve Kyzikos”, *Propontis ve Çevre Kültürleri*, Ed.: Vedat Keleş, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 731-736.
- SCHNEIDER, R. M., 2007. “Friend and Foe: the Orient in Rome”, *The Age of the Parthians*, Ed.: Vesta Sarkosh Curtis vd., I. B. Tauris, London and New York, ss. 50-86.
- SEAGER, R., 2002. *Pompey the Great*, Blackwell Publishing, Oxford.
- SHELDON, R. M., 2010. *Rome’s War in Parthia Blood in the Sand*, Valentine Mitchell, London.

- SHERK, R. K., 1984. *Rome and the Greek East to the Death of Augustus*, Cambridge University Press, Cambridge.
- SHERWIN-WHITE, A. N., 1977a. “Roman Involvement in Anatolia, 167-88 B. C.”, *The Journal of Roman Studies*, Vol.67, ss. 62-75.
- SHERWIN-WHITE, A. N., 1977b. “Ariobarzanes, Mithridates, and Sulla”, *The Classical Quarterly*, 27/1, ss. 173-183.
- SHERWIN-WHITE, A. N., 1984. *Roman Foreign Policy in the East 168 B.C. to A. D. 1*, Duckworth, London.
- SHERWIN-WHITE, A. N., 2006. “Lucullus, Pompey and the East”, *The Cambridge Ancient History*, Ed.: J.A. Cook vd., Vol.9, ss. 229-273.
- SOSLU, S., 2017. “Kappadokia Krallığı’nda Siyasi Evlilikler ile Kurulan İttifaklar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36/61, ss. 9-30.
- SPIEDEL, M. A., 2019. “Hellenistik Kappadokia Krallığı”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Ed.: Oğuz Tekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 118-131.
- TAŞDÖNER ÖZCAN, K., 2015. “Hellenistik Dönemin Küçük Bir Krallığı: Kommagene”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.23, ss. 97-118.
- TAŞDÖNER, K., 2016. “Anadolu’da Roma’ya Bağımlı Bir Krallık: Kappadokia (İÖ 64–İS 17)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.27, ss. 25-42.
- TİRYAKI, S., 2016. “Roma İmparatorluğu’nun Fırat (Euphrates) Hattı (M.Ö. 129-M.S.230)”, *Turkish Studies*, C.11, ss. 217-236.
- TOSUN, S. P., 2021a. “MÖ II. Yüzyılda Doğu’daki Süper Güç: Parthlar”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, ss. 1-17.
- TOSUN, S. P., 2021b. “İmparator Traianus’un Armenia Politikası ve Provincia Armenia MS 114-117”, *Dersim/Tunceli Tarihi Araştırmaları*, Ed.: Uysal Dıvrak, Kalan Yayınları, Ankara, ss. 9-34.
- TOZAN, M., 2011. “Aristonikos Ayaklanması Hakkında Son Zamanlarda Yayınlanan Belgeler ve Çeşitli Görüşler”, *Uluslararası Bergama Sempozyumu*, C.1, ss. 158-178.
- TOZAN, M., 2013. “Marcus Antonius’un Korsanlara Karşı Seferi ve *Lex De Provinciis Praetorius*”, *Tarih Okulu*, S.14, ss. 1-26.
- TOZAN, M., 2014. “Üçüncü Makedonya Savaşı’ndan Pompeius’un Seferine Roma’nın Doğu Politikası ve Anadolu’nun Güney Kıyılarında Korsanlık (M.Ö. 167-M.Ö.67)”, *Cedrus*, 2, ss. 135-169.
- TOZAN, M., 2016. “Cicero’nun Cilicia Valiliği”, *Cedrus*, 4, ss. 105-126.
- ÜRETEN, H., 1999. *Hellenistik Dönemde Pergamon Krallığı ve Roma Devleti ile İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- WILLIAMS, R. S., 1984. “The Appointment of Glabrio (“cos”.67) to the Eastern Command”, *Phoenix*, 38/3, ss. 221-234.

- YILDIRIM, E., 2013. “Carrhae Yenilgisi ve Roma’nın Doğu Politikasına Etkileri”, *Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.29, ss. 261-272.
- YILDIRIM, E. 2016. “Antik Yazarların Eserlerinde Sophene Bölgesi ile İlgili Anlatımlar”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/7, ss. 51-73.